

ULUSLARARASI BEDRUDDÎN EL-AYNÎ SEMPOZYUMU VE II. HADİS İHTİSAS TOPLANTISI

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ, MÜZAKERELERİ,
İHTİSAS TOPLANTISI, KONUŞMA METİNLERİ
VE ALINAN KARARLAR

Editör

Yrd. Doç. Dr. RECEP TUZCU

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. M. RAŞİT AKPINAR

GAZİANTEP 10/11 MAYIS 2013

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 628

*Uluslararası Bedruddin El-Ayni Sempozyumu
ve II. Hadis İhtisas Toplantısı
-Sempozyum Tebliğleri, Müzakereleri,
İhtisas Toplantısı, Konuşma Metinleri
ve Alınan Kararlar-*

Editör: Yrd. Doç. Dr. Recep Tuzcu

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. M. Raşit Akpınar

Grafik, Tasarım: TAVOOS

ISBN 978-975-389-876-8

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet
Vakfı'na aittir.

1. Baskı Temmuz 2016, 150 Adet

Bu eser İlksay Kurulu'nun 09.01.2015
tarih ve 1/3 sayılı kararıyla uygun
görölmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 27.01.2015 tarih ve
1505 sayılı kararıyla basılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 15402

Baskı:

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara

Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312. 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

I. OTURUM
EL-AYNÎ'NİN HAYATI

14.00 - 15.20

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ali Osman Ateş*

KEŞFU'L-KINÂ'
ÂLİMLERİN KİMLİK BİLGİLERİ VE BEDRUDDÎN
EL-AYNÎ'NİN BİYOGRAFİSİ İÇİN ÖNEMLİ BİR KAYNAK

Prof. Dr. Mehmet Eren**

Giriş

“Bedruddin el-Aynî” diye bilinen Türk asıllı Hanefî fakîhi, tarihçi, hadis ve dil âlimi Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), Ayıntab (Gaziantep) kadısı olan babasından fıkıh ilmini öğrenmiş ve bir süre onun yerine kadılık yapmıştır. 784/1382’de babasının vefatından sonra Ayıntab’dan ayrılarak Besni, Kâhta ve Malatya’da tahsiline devam etmiştir. Halep’te Cemâl el-Malatî (Yûsuf b. Mûsâ) ve Kudûs’ta Alâeddîn es-Sîrâmî’den (Ahmed b. Muhammed) ders almıştır.

İlk defa 788/1386’da hocası es-Sîrâmî ile Kahire’ye giden Aynî, 793/1390’dan sonra oraya tamamen yerleşerek Sirâceddîn el-Bulkînî, Zeyneddîn el-İrâkî, Nûreddîn el-Heysemî ve Ebû’l-Feth el-Askalânî gibi devrin önde gelen âlimleri başta olmak üzere birçok hocadan istifade etmiştir. Zamanla ilmî sahada adını duyurup yöneticiler nezdinde itibar kazanarak 801/1398’den itibaren muh-

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

telif resmî görevlere getirilmiştir. Hatta bir müddet evkaf nazırlığı, muhtesip ve baş kadılık görevlerinin üçünün birden ilk defa onun tarafından yürütüldüğü kaynaklarda zikredilir.

Açılışından itibaren (819/1416) vefatına kadar (855/1451) el-Medresetü'l-Müeyyediyye'de hadis hocalığı yapmıştır. 853/1449 yılında el-Melikü'z-Zâhir Çakmak tarafından bütün görevlerinden alınan Aynî, bu yüzden geçim sıkıntısına düşmüş, emlaki ile kitaplarını satarak –medresesine vakfettikleri hariç– geçimini sağlamak zorunda kalmıştır. Nihayet 4 Zilhicce 855 (28 Aralık 1451) tarihinde vefat ederek kendi kurduğu el-Medresetü'l-Ayniyye'ye defnedilmiştir.

Farklı alanlarda yoğun faaliyetlerle dolu bir hayat süren ve ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetinde geçiren Aynî, aynı zamanda devrinin ilmî ve fikrî hayatına da aktif bir şekilde katılmıştır. Birkaçı Türkçe olmak üzere çeşitli ilim dallarında telif ettiği çok sayıda eser bunu göstermektedir.

Keşfu'l-Kınâ', Aynî'nin önemli eserleri arasında sayılabilir. Ama fazla meşhur olmamıştır. Hatta biyografisini yazan müellifler ondan bahsetmez. Hâlbuki o, bilhassa âlimlerin kimlik bilgileri ve çeşitli ilim dallarında yazılan eserler konusunda geniş bir eserdir. Bilindiği gibi sadece meşhur olan künyeleri, nisbeleri ve lakaplarıyla anılan âlimlerin kimlik bilgilerini tam olarak tespit etmek uğraşı isteyen bir iştir. *Keşfu'l-Kınâ'* işte bu zor iş için faydalı bir kaynaktır. Ayrıca bu eser Aynî'nin biyografisi ve eserleri hakkında da önemli bir kaynaktır. Zira başka kaynaklarda bulunmayıp sadece bu eserde zikredilen bilgiler vardır. Bu bildiri metninde, *Keşfu'l-Kınâ'* metot, muhteva ve kaynakları yönünden tanıtılarak, âlimlerin kimlik bilgileri ve Aynî'nin biyografisi hakkındaki önemi üzerinde durulup bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Genel Tanıtımı

Adı ve müellife nispeti

Aynî'nin biyografisini yazan âlimler bu eserinden bahsetmese de kendisi yine bu kitabında zikrettiği eserleri arasında onun adına yer verir. Burada adı şöyle yazılmıştır: *Keşfu'l-Kınâ' el-Murnâ 'an*

Muhimmâtî'l-Esâmî ve'l-Kunâ.¹ Bize göre bu isim kitabın sadece ilk kısmına uygun düşmektedir.

Yazma bir nüshası bulunarak neşredilen eserin günümüzde Aynî'ye ait olduğu kabul edilir. Ancak bu kabul yine aynı kitapta geçen bazı karinelere dayanmaktadır. Neşreden onları şu dört maddede toplar: Bazı hocalarını zikretmesi, kaynaklarda zikredilen eserlerinden bazılarının adlarını vermesi, fethinden itibaren Mısır valileri ile kadılarının isimleri için yazılan 17. ve 18. faidelerdeki listelerin Aynî'nin vefat ettiği yıla kadar devam etmesi, bazı eserlerinden naklettiği bilgilerin onlarda bulunan ibarelerle uyuşması.²

Kısımları

Kitabın üç kısımdan oluştuğu söylenebilir. Âlimlerin kimlik bilgileri üzerinde durulan ve kitabın adına uygun olan ilk kısımda; künyeleri (s. 33-69), nisbeleri ve lakaplarıyla (s. 71-155) ve *imam*, *şeyh*, *kadı*, *hafız*, *ibn fülân* diye bilinenler (s. 157-210) hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

İkinci kısımda konuların tamamı faide başlıkları altında verilir. Dolayısıyla bu bölüme *fevâid* adını vermek uygun olacaktır. Burada toplam 61 faide bulunmaktadır. Kanaatimce baştan 59 faide kitabın ikinci kısmı sayılabilir (s. 211-385).

Çeşitli ilim dallarında telif edilen eserler ve müellifleri hakkında bilgi veren *esmâu ashâbi'l-kutubi'l-musannefe fî'l-ulûm* adlı 60. faide (s. 385-589) kitabın üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Kurtubî *Tefsîr*'inden bahsederken "diğer bilgiler 'nisbeler' konusunda gelecek" (s. 386) denmesi şayet hata değilse bu kısmın teripte önce olduğunu gösterir. Bunun hata olma ihtimali kuvvetli-

¹ Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, *Keşfü'l-Kınâ' el-Murnâ 'an Muhimmâtî'l-Esâmî ve'l-Kunâ*, nşr. Ahmed Muhammed Nemir el-Hatib, Cidde 1994, 589. *el-Murnâ* kelimesinin anlamı ve kitaba uygunluğuna dair izahlar için bk. s. b, dn. 32. Buradaki izaha göre anlam, "kendisine devamlı bakılan güzel peçenin açılması" olmaktadır. Aslında bu kelimenin *el-mer'î* şeklinde telaffuzu daha uygun görülmektedir; o durumda anlam "görünen peçenin açılması" olur. Ancak kitabı neşreden her nedense bu ikinci ihtimalden hiç bahsetmemiştir.

² Aynî, *Keşfu'l-Kınâ'*, s. 21, 24.

dir. Son olarak 61. faidede, Arapçada kullanılan birkaç tekerleme hakkında bilgi verilir (s. 590-91).

Keşfu'l-Kinā'ın tahkikini yüksek lisans tezi olarak çalışan Ahmed Muhammed Nemir el-Hatib, Aynî'nin hayatı, eserleri ve bu kitabı hakkında bilgi vererek bazı değerlendirmelerde bulunur (s. 1-30). Sonda kitap için hazırlanan çeşitli indeksler (s. 597-791) ve hicri 20 senesinde fethinden itibaren hicri 842 yılına kadar Mısır'da valilik yapanların listesini ihtiva eder (s. 793-803).

Aynî Mısır valilerini 842 yılına kadar saydığı halde kadıları 850 yılına kadar getirir (s. 266). Kadılık makamına son kez geçen İbn Hacer'in görevi vefatına kadar sürmüştür (s. 284). Neşreden 17. faidedeki valiler listesi hakkında şöyle der: "Müstensih azımsanmayacak sayıda valinin ismini listeden düşürmüştür. Bazılarını yerinden öne geçirmiş ve sıralamayı düzgün yapmamıştır. Sayıları çok olduğu için valilerin listesini valilik zamanlarına göre kitabın sonuna ek olarak ilave ettim. Burada adı geçmeyenlere (•) işareti koydum (s. 236, dn. 259). Müstensih'in Mısır kadılarından ismini düşürdüklerinin sayısı az olduğu için onlara dipnotlarda işaret edilmiştir (s. 266, dn. 510).

Yazma nüshanın sonundaki kayıt şöyledir: "Asıl nüsha hakkında şöyle dedi: *ve kad vucide bi-hattı musannifihi el-âlim el-allâme eş-şeyh el-fehhâme Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî el-Haneftinde şeyhilislâm Ebî'l-'Izz (Muhammed) b. (Ahmed) el-Acemî.*" Bu nüshanın ferağ kaydı: *ve kâne'l-ferâğ min kitâbetihî yevme'l-hamîs min şehri zi'l-hicce min sene 1135 h.* (s. 591). Ayrıca 28. faidenin bulunduğu varâğın hamışinde şu not vardır: *vekafe lillâhi teâlâ Nâcî Muhammed Efendi كوجي زهد* Neşreden, kaynaklarda bu kişinin biyografisini bulamamıştır.

Dipnotlarda gerekli malumatın verilmesi yönüyle büyük emek mahsulü olmasına rağmen neşrin tekrarları gösterme yönüyle fazla başarılı olduğu söylenemez. Zira birçok yerde *tekaddeme* (geçti) demekle yetinilip geçtiği yer belirtilmez. Kendi içinde atıf yapılan sayfa numaralarının da tutmadığı görülür. Bu, basım aşamasında sayfa numaralarının değişmesinden kaynaklanmış olabilir. Eserde aşırı derecede tekrarın bulunması nüshanın müsvedde olmasıyla akla getirmektedir. Aynî'nin bu kitabını gözden geçirip temize

çekemediği anlaşılmaktadır. Yahut bu nüsha müsvedde halinden kopya edilmiş olabilir. Başka bir nüshası bulunmadığı için problemin çözümü zor gözükmektedir.

Muhtevası

Kimlik Bilgileri

Künyeleriyle Bilinenler

Künyeleri ile tanınan bazı erkek ve kadın sahabiler, tabiinden bazı âlimler, Hanefî âlimleri, diğer üç mezhep âlimleri ve sonraki âlimler künyelerine göre sıralanarak haklarında kısa bilgi verilir.

Nisbeleri ve Lakaplarıyla Bilinenler

Nisbeleriyle meşhur olanlar, nisbeleriyle meşhur olan fakih, muhaddis ve şairler, bunlardan unutulduğu için ilave edilenler, *dîn* lafzının kullanıldığı lakaplarla meşhur olanlar, muhtelif lafızların kullanıldığı lakaplarla meşhur olanlar, bir meslek ve sanat nisbesi bulunanlar hakkında bilgi verilir.

Belirli Vasıflarıyla Bilinenler

İmâm, *şeyh*, *kâdî*, *hâfız* ve *ibn fülân* vasıflarından biriyle meşhur olanlar bu sırayla zikredilip haklarında kısa bilgi verilir. *İbn fülân* şeklinde bilinenlerden unutulanlar son tarafa ilave edilmiştir.

Faideler

Bu kısımda, değişik konulardaki faideler 61 başlık altında sıralanır. Bunlar, bazıları bir araya getirilerek kitaptaki sırasıyla şu başlıklar altında toplanabilir: "Sahabe nesliyle ilgili bazı bilgiler", "yedi fakih, yedi kârî, altı hadis kitabı müellifi, dört mezhep imamı", "Emevi, Abbasi ve Fatimî sultanlarının sayısı", "zındık olmakla itham edilenler", "Şia'nın fırkaları", "Fars krallarının sayısı", "fethinden itibaren Aynî'nin zamanına kadar Mısır valileri ve kadıları", "Berkûk'un Çerkez olması", "Nahiv âlimleri, isimleri aynı olan şairler, İslami dönemdeki meşhur şairler, diğer şairler ve onlardan *muallakât-i seb'a* ile meşhur olanlar", "sayıların tamamının 1 ile 10 arasındaki rakamlardan oluşması, 1'den 10'a kadar olan rakamların faziletleri, 20, 30 ve 40'ın faziletleri", bazı peygamber adları-

nın anlamları, doğumdan itibaren geçirdiği evrelerde insana verilen isimler, meslek-sanat isimleri, din adamları ve devlet başkanları için kullanılan isimler, hayvanların reislerinin adları, “zû” diye bilinenlerin kim oldukları, sünnetli doğan peygamberler, Arap peygamberlerin isimleri, halifelerin ve başkalarının mühür yazıları, adı Muhammed ve künyesi Ebû'l-Kâsım olanlar, Kur'an'ı dinleyen cinlerin adları, Cahiliye döneminde günlerin ve ayların adları, Gregoryen (Miladi), Kıpti ve Fûrs takvimlerinde aylar ve seneler, dünyanın ömrü, hicrî takvim uygulamasının başlatılması, yaratılan ilk varlıklar, Arap yarımadasının beş kısmı için kullanılan isimler, Kâbe'nin kaç kez inşa edildiği ve ilgili bilgiler, dağların, nehirlerin, su kaynaklarının, denizlerin, göllerin ve adaların sayıları, canlıların dokuz çeşit olması ve insan ırkları.

Hikmetlerinden bahsedilen konularda sırasıyla şunlardır: Hz. Peygamber'in gölgesinin yere düşmemesi, kelime-i şهادet söylenirken işaret parmağının göğe doğru kaldırılması, bebeğin doğumundan itibaren bir sene ağlaması esnasında gözünden yaş gelmemesi, çocuğun babasına nispet edilmesi, annenin çocuğuna babadan daha şefkatli olması, Firavun'un suyla Nemrut'un sivrisinekle öldürülmesi, Hz. İsa'dan faziletli olduğu halde Hz. Muhammed'in kabirde olması, Hz. Musa'nın asasından korktuğu halde Hz. İbrahim'in ateşten korkmaması, bütün canlıların dili olduğu halde balığın dilinin olmaması, namazdaki teşehhütte İbrahim'e ve ailesine salat ü selamda bulunulması, Hz. Fâtıma'ya *Zehrâ* adının verilmesi. Daha sonra, Hint keneviri kullanımı hükmüne dair bilgilere ve meşhur tabiplerin isimlerine dair faideler vardır.

Eserler ve Müellifleri

Altmışıncı faide olarak yer alan geniş bölümü kitabın üçüncü kısmı kabul ediyoruz. Burada İslami ilimler başta olmak üzere çok sayıda ilim dalında yazılan eserler ve müellifleri hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Zemahşerî'nin *Keşşâfı* ile başlayan bölümün baş tarafında tefsir kitaplarından bir kısmı zikredilir. Sonra, “ilim dallarına” veya “kitap adlarına” göre alfabetik veya “müellifinin ve fat tarihine” göre kronolojik tertip gözetilmeksizin kitap isimleri karışık sıralanır (s. 385-451, 418. sayfadan itibaren ilk dönem-

lerden başlanarak Hanefî âlimlerin eserleri zikredilir). Daha sonra, Halîl b. Ahmed'in el-*Arûz*'u ile başlayan yerden itibaren kitap isimleri müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik tertiple zikredilir. Butertiple zikredilen son kitap, Muhammed b. Atâullâh el-Herevî'nin (ö. 829) *Şerhu Meşâriki'l-Envâr*'ıdır (s. 573). Bundan sonra kitap isimleri tekrar karışık tertiple verilmeye devam eder, bir yerde müelliflerin vefat tarihleri yoktur (s. 576-579). Müellif Aynî kendi eserlerinin listesini vermek suretiyle bu kısmı bitirmektedir (s. 586-589). Arap dilinde kullanılan birkaç tekerleme hakkında bilgi verilen 61. faide ile kitap sona erer (s. 590-591).

Bu üçüncü kısımda ya müellif veya eser isimleri belirli bir tertibe göre sıralanmış olsaydı çok tekrara düşme oldukça azalardı. Bu yapılmadığı için oldukça fazla tekrara düşülmüştür. Neşreden tekrarlara dipnotlarda *tekaddeme* diyerek işaret etmekle yetinir. Bu kısmı yazma nüshadaki tekrarları birleştirerek neşretmiş olsaydı kanaatimce okuyucu için daha faydalı olurdu.

Metodu

Şahıs Tanıtımı Kısımından Örnekler

Genellikle künyeleriyle bilinenlerin künyeleri zikredildikten sonra isimlerinin açıklanması ile yetinilir. Bazı âlimler *sâhibu* ... şeklinde meşhur eserleriyle tanınır, çok eseri olanların eser sayısı zikredilir, kimisinin vefat tarihi yazılır. Nadiren ilgili görülen başka bilgi verildiği de olur. Mesela Ebû Zeyd el-Ensârî'nin adı Sa'd b. Ubeyd olarak açıklanarak bu kişinin Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı cem eden dört sahabiden biri olduğu görüşü dile getirilip diğer üç kişinin isimleri zikredilir (s. 34). Aynî, künyeleriyle bilinen tabiin listesinde son olarak Ebû Hanîfe'yi zikreder. Adını en-Nu'mân b. Sâbit olarak açıklayarak şöyle der: "Zira ileride zikredeceğimiz gibi bir grup sahabeye yetişti ve onların birkaçından rivayet etti" (s. 43). Kitapta, bahsedilen bu yere tesadûf edemedik.

Şafii âlimlerden Ebû Alî el-Huseyn b. Ali el-Kerâbîsî'den bahsederken Şafii'nin eski ve yeni görüşlerini rivayet edenlerin isimleri zikredilir. Buna göre eski görüşlerini rivayet edenler; Kerâbîsî, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel ve Za'ferânî'dir. Yeni görüşlerini rivayet edenler ise şu altı kişidir: Muzenî, Rebî' el-Cîzî, Rebî' el-

Murâdî, Büveytî, Harmele ve Yûnus b. Abdilâlâ (s. 56). Kerâbî nisbesi, elbise anlamına gelen *kerâbîs* satmaya nispettir.³ (s. 96).

Kitabın faydalı yönlerinden biri isimlerin okunuşunu açıklamasıdır. Meselâ Şeyhu'l-Mu'tezile Ebû Ali el-Cubbâî Muhammed b. Abdilvehhâb'dan bahsedilirken Cubbâî nisbesinin Huzistan'da Cubbâ –cimin zammesi, bânın teşdidi ile– adlı şehre nispet olduğu açıklanır (s. 63). İbn Durustûye diye bilinen Abdullâh b. Ca'fer hakkında bilgi verirken Durustûye isminin zaptını bu şekilde açıklar. İbn Mâkûlâ'nın bu ismin zaptını Deresteveyh şeklinde kaydettiğini belirtir (s. 187). Aynî'nin bu ismi İbn Mâkûlâ'dan farklı zapt etmesini herhangi bir kaynakla destekleme ihtiyacı duymaması ilginçtir.

Meslek-sanat bildiren ifadedden sonra *cemâatun* denmesi, o meslek-sanat ile tanınan bir grup âlim olduğunu belirtmek içindir. Örnek olarak içlerinden bir-iki kişi hakkında bilgi verilir. Mesela bezzâr (tohumcu) mesleğinden sonra *cemâatun* denilerek bazıları zikredilir. *Sunen* ve *Musned* sahibi hafız Ahmed b. Amr da bunlardandır. Bezzâz mesleği ise bez işi yapan demektir. Bunların sayısı da çok olup örnek verilen isimlerin başında Ebû Hanife gelmektedir (s. 149-150).

Nakkâş diye bilinen Ebû Bekir Muhammed b. Hasen el-Maarî hakkında şöyle denir: “Tefsir alanında *Şifâu's-Sudûr* adını verdiği bir kitap yazdı. Bu kişinin rivayetleri arasında münker hadisler vardır. *Tefsir*'inde hiç sahih hadis bulunmamaktadır. 351'de Bağdat'ta ölmüştür.” (s. 154-155, 470).

Kadı Beyzâvî'den bahsedilirken Beyzâ hakkında şu bilgi verilir: “İstahr bölgesinin en büyük şehirlerinden olup Şiraz ile arasındaki mesafe sekiz fersaktır. Kalesi beyaz olup uzaktan görüldüğü için Beyzâ ismi verilmiştir.” (s. 168). İbnu'd-Dubeysî'den bahsederken Dubeysî nisbesini bu şekilde zapt edip onun Vasıt bölgesindeki Dubeysâ adındaki köye nispet olduğunu bildirir (s. 208). İbnu'l-A'râbî'den bahsederken: “A'râb'a nispet a'râbî şeklinde olur. Kişi aslen Arap olmasa da bedevi ise bu nispet kullanılır. Arabî nispeti ise, Arap olmaya nispettir, kişi bedevi olmasa bile.” der (s. 209).

³ *Kirbâs* (ç. *Kerâbîs*), “çuval bezi” anlamına gelen Farsça bir kelime olup Arapçaya Farsçadan geçmiştir.

Büyük Hafız Bakî b. Mahled'in (ö. 276) fıkıh bablarına göre tertip edilen *Musned*'i olduğu ve onda 1600 sahabiden rivayet nakledildiği söylenir (s. 176). Hâlbuki bu kitap hakkında yapılan bir araştırmada, ondaki erkek-kadın sahabi sayısının 1013 olduğu tespit edilmiştir. Üstelik onların bir kısmının sahabi olduğu da ihtilaflıdır. İbn Hacer bazılarının tabiinden olduğunu açıkça ifade eder.⁴

Hafız lakabında zikredilen İbnu'l-Fuvatî'nin çok eseri bulunduğu belirtilip ikisi hakkında şöyle denir: Hacı gerçekten fazla olan büyük *Târîh*'i ve ondan küçük hacimli 50 ciltlik başka bir *Târîh*'i vardır. 723'te Bağdat'ta ölmüştür (s. 177). Başka bir yerde, küçük tarihinin adı *Mecmau'l-Âdâb* şeklinde açıklanır, bazı eserleri zikredilir, Arapça ve Farsça çok şiiri olduğu belirtilir.⁵ (s. 543).

"İbn Zencûye" diye bilinen İsmâîl b. Ali, zahid, abid, hafız biri olup Hanefî'dir. Zamanındaki şeyhlerden üç bin kişi ondan ders okumuştur. Birçok eser telif etmiştir. Dört bine yakın hocası vardır. Rey'de 445'te ölmüştür (s. 190). Neşreden İbn Zencûye'nin Mu'tezile'den olduğuna işaret eder.

"İbn Hurmuz": Abdurrahmân b. Hurmuz el-Medenî en-Nahvî (A'rec diye bilinir, 117'de İskenderiye'de ölmüştür), Arap gramerini ortaya koyan ilk kişidir. Bunu İbnu'n-Nadr (ö. 129) diye bilinen Sâlim b. Ebî Umeyye el-Medenî söyler (s. 202). Hâlbuki meşhur olarak bilindiği ve Aynî'nin de belirttiği gibi Arap gramerini ortaya koyan ilk kişi Ebû'l-Esved ed-Duelî'dir. Nahiv âlimlerine dair 20. faidede şöyle denir: Ebû'l-Esved ed-Duelî, Nahiv ilmini Hz. Ali'den almıştır. Arapçada Basralıların şeyhidir. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid şöyle der: Arapça gramer ilmini ortaya koyan ve Mushafları noktalayan ilk kişi Ebû'l-Esved'dir. 69 yılında ölmüştür (s. 287).

Görüldüğü gibi Aynî iki görüşü farklı iki kaynaktan (İbnu'n-Nadr ve Muberrid) nakleder, ancak iki yerde birbirine atıf yaparak bir tercihte bulunmaz. Nahiv âlimler konusunda Zübeydî'nin

⁴ Ömerî, Ekrem Ziya, *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Musnedihî*, Beyrut 1984, 20.

⁵ Fuvatî ve eserleri hakkında bk. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunân*, 279; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1/566.

Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn'ini (Kahire 1984) temel almıştır. O, İbn Hurmuz görüşünü dile getirdiği için (s. 26) herhâlde Aynî de ondan nakledip meşhur görüşe işaret etmeyi unutmuştur.

"İbnu'l-Muallim" diye bilinen Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân, İmâmiyye'nin şeyhi ve musannifi olup 413'te ölmüştür (s. 204). Bu âlim "Şeyh Mufid" diye meşhur olup iki yüze yakın eseri vardır. Görebildiğimiz kadarıyla Aynî bu kitapta Şii âlimlere fazla yer vermemiştir. Şeyh Mufid zikrettiği birkaç Şii âlimden biridir. Diğer bir âlim Şerîf Murtazâ'dır. Onun *el-Makâle fî Usûli'd-Dîn* adlı eserini zikreden Aynî, "Şia mezhebine dair bazı eserleri ve büyük bir şiir divanı" olduğunu bildirir. Sonra şöyle der: Hakkında kötü şeyler de söylenir. Onlardan tövbe etmediyse Allah onu kahretsin. 436'da Bağdat'ta ölmüştür (s. 485-86). İbn Hallikân, Şerîf Murtazâ hakkında herhangi bir eleştiriden bahsetmez. Aynî'nin burada "kötü şeyler" ifadesi ile ne kastettiğini bilmiyoruz.

el-Hasen/el-Huseyn b. Yûsuf el-Hillî de Şii âlimlerden olup eserlerinin sayısı yüzden fazladır. Onun *Fıkhu'l-İmâmiyye* adlı bir kitabı vardır. 726'da Hille'de (Irak) ölmüştür (s. 544-45). İbn Hacer, "İmamiyye fikhına dair eser yazmış." der (*ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mie es-Sâmine*, Kahire 1966, 2/71). Buna göre söz konusu ifade kitabın adı değildir. Hillî'nin fıkha dair birçok eseri olup bunlardan *Tahrîru'l-Ahkâm eş-Şer'iyye alâ Mezhebi'l-İmâmiyye* (Tahran 1314) kastedilmiş olabilir.

"İbn Uneyn" diye bilinen Muhammed b. Nasrillâh, meşhur şairdir. Şairlerin sonuncusu olup hicve ve insanların saygınlığına zarar vermeye düşküncü. *Mikrâzu'l-A'râz* adını verdiği uzun bir kaside vardır. Dimaşk'ta ileri gelen kişilerin huylarını toplamıştır. 630'da Dimaşk'ta ölmüştür.⁶ Bilgiler İbn Hallikân'dan nakledilir. Adı geçen kasidenin yaklaşık 500 beyit olduğu söylenir (s. 210).

"İbnu'l-Mâcişûn" diye bilinen Abdülmelik b. Abdulaziz el-Medenî, a'madır. Maliki fakihî olup imam Mâlik ve başkalarından fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Aynı zamanda fasih kişilerden olup 213'te ölmüştür. Mâcişûn'un anlamı *el-mevrid*dir (kaynak, yol). "Kırmızıya çalan beyaz" da denir. Mâcişûn, Abdülmelik'in babası-

⁶ İbn Uneyn ve eserleri hakkında bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediiyetu'l-Ârifin*, 2/113.

nın amcası Ebû Yûsuf (Ya'kûb) b. Ebî Selîme'nin (ö. 124) lakabıdır. Bu lakap, kendi oğullarından ve kardeşinin oğullarından olanlar için de kullanılmaya devam etmiştir. Ebû Yusuf'a bu lakabı Hz. Hüseyin'in kızı Sukeyne (ö. 117) vermiştir (s. 209-210). Aynî bu bilgileri İbn Hallikân'dan nakleder. Zebîdî, *mâcişûn*un Farsça'da "ay renkli" anlamına gelen *mâhgûn* ibaresinin Arapçaya geçmiş şekli olduğunu bildirir (*Tâcu'l-Arûs*). Aynî'nin *mâcişûn* kelimesinin Arapça'ya Farsça'dan geçmesi üzerinde durmaması ilginçtir.

Şair Ebû'l-Alâ' el-Maarrî'yi (ö. 449) tanıttığı yerde, onun altı veya yedi yaşlarında kör olduğunu belirtip, "Dininin ve aklının azlığına delalet eden bazı şiirleri vardır." der. Sonra, İbnu'l-Cevzî'den şu alıntıyı yapar: "*el-Fusûl ve'l-Gâyât* adını verdiği bir kitabını gördüm, onunla surelere ve ayetlere muarazada bulunuyordu. Aslında o son derece bozuk ve soğuk bir kelimdi. Bu yüzden onun gözünü ve basiretini kör eden zatı tespîh ederim, o her türlü noksandan münezzehtir." (s. 67, krş. *el-Muntazam*, Dekken 1357, 8/185, yıl: 449). Neşredene göre *el-Fusûl*'de İbnu'l-Cevzî'nin görüşünü nakzedecek kısımlar vardır. Aynî başka bir yerde tarihçilerin bu şair hakkında şu sözünü nakleder: "Onun inkârını, inhilalini, zındık olduğunu ve dalaletini gösteren bazı şiirleri vardır." (s. 488).

Hatîb el-Bağdâdî'nin meşhur Hanefî âlim Ebû'l-Hasen el-Kerhî için "Mutezile'nin başıydı." ifadesini nakleden Aynî, ona itiraz ederek, "Bu tespit doğru değil." demiştir (s. 65). Hatîb, hocası Ezherî vasıtasıyla İbnu'l-Furât'ın Kerhî hakkında şu sözünü nakleder: "Bidatçı olup Mu'tezile'nin başıydı, önceleri terkedilmişti." (*Târîhu Bağdâd*, Beyrut ts., şahıs no: 5460).

Ebû Nasr el-Fârâbî Muhammed b. Muhammed, Müslüman filozofların en büyüğü olup akli ilimler, musiki ve başka dallarda eserleri vardır. İbn Sina onun kitaplarıyla yetişmiş ve sözlerinden istifade etmiştir. Fârâbî, Türk olup birçok dil bilirdi. 339'da Dimaşk'ta ölmüş, cenaze namazını Seyfuddevle b. Hamdân kıldırılmıştır (s. 64-65). Meşhur hakîm, yetmişden fazla dil biliyordu (s. 468).

Fevâid Kısmından Örnekler

İlk Müslüman olanlar hakkında şöyle denir: Ebû Hanîfe bu konudaki görüşleri şöyle telif etmiştir: Erkeklerden Ebû Bekir, kadın-

lardan Hatice, çocuklardan Ali, kölelerden de Zeyd b. Hârise ilk Müslüman olanlardır (s. 215).

Emevi devletinin süresi için: “Emevilerin yönetimi bin ay sürmüştür. ‘Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır.’ (97/Kadr, 3) ayeti ile bu süre kastedilir.” bilgisi nakledilir (s. 224). Bu rivayete yer veren Tirmizî zayıf olduğunu belirtir (no: 3350). Hâkim sahih demiş (*el-Mustedrek*, 3/171, no: 4796) ama Zehebî, afetinin nereden geldiğini bilmediğini belirtmiştir. İbn Kesîr de Kadr suresi tefsirinde ‘çok münker’ demiştir. Aynî’nin bu rivayetin zayıf ve münker olduğuna işaret etmemesi ilginçtir.

Câhız’ın (*el-Hayevân*’ında) saydığı zındıklara yer verilir. Ancak paragrafın sonunda es-Sıbt yani Sıbt ibnu’l-Cevzî’nin: “Câhız kendini unuttu.” sözünün nakledilmesi, bilginin aslında ondan alındığını gösterir (s. 228). Bu konuda İbn Teymiyye’den (*Mecmûu’l-Fetâvâ*, 2/296-297) şu açıklama nakledilir: “Burada bir grup kişi var ki onların inkârı Yahudi ve Hristiyanların inkârından fazladır. Onlar, Muhyiddîn b. Arabî, İbn Hûd, İbn Seb’in, Afîf et-Tilimsânî, Celâl er-Rûmî ve Ömer b. el-Fârız’dır (s. 228-9). Mevlânâ’nın da bulunduğu bu listeye Aynî’nin itiraz etmemesi düşündürücüdür.

Bereketle muttasıf büyük nehirler dörttür: Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil. Aynî, Ahmed’in *Musned*’inde (no: 7535), ‘Dört nehir cennetten fışkırır.’ hadisinden bu dört nehri sayar (s. 331). O, bu konuya 43. faidede de yer verir. Dünyanın yedi kıtasındaki büyük nehirlerin sayısını 290 olarak zikredip şöyle der: “En şereflileri şu dört nehirdir: Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun. Ahmed (*Musned*, no: 7873, 9672) isnadıyla Ebû Hureyre’den Resulullah’ın şu hadisini rivayet eder: “Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat, bunların hepsi cennet nehirlerindendir.” (s. 369).

Dünyanın ömrüne dair altı görüş Taberî’nin *Târîh*’inden nakledilerek onun ilk görüşü tercih ettiği belirtilir. Buna göre dünyanın ömrü yedi bin senedir. Peşinden Aynî şöyle der: Derim ki, İbn Abbâs’tan gelen şu rivayet sahihtir: “Dünyanın ömrü yedi bin senedir.” (s. 361-362).

Dünyanın ömrüne dair görüşlerin dayandığı sahih hadisler yoktur. Aynî’nin sahih diyerek tercih ettiği İbn Abbâs rivayeti araş-

tırıldığında onun aslında Yahudi kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu konuda İbn Abbâs'tan gelen üç rivayet şöyledir:

a) el-Hasen b. Alî el-Ma'merî > Muhammed b. Humejd er-Râzî > Seleme b. el-Fazl > Muhammed b. İshâk > Seyf b. Suleymân > Mucâhid > İbn Abbâs: "Yahudiler, 'Bu dünya yedi bin senedir. Bizze senin için bin seneye karşılık cehennemde sadece bir gün azap edilir, bu da sayılı yedi günden ibarettir.'" demişler. Bunun üzerine Allah Teala şu ayeti indirmiştir: 'Derler ki: Ateş bize ancak sayılı günler dokunacaktır... orada ebedî kalıcıdır!'"⁷ (2/Bakara, 80-81. Yine bkz. 3/Âl-i İmrân, 24).

b) Ebû Bekr b. İshâk > Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel > Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb > İbrâhîm b. Sa'd > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İkrime > Saîd b. Cubeyr > İbn Abbâs: "Resulullah (sas.) Medine'ye geldiğinde Yahudiler şöyle diyordu: 'Bu dünya sadece yedi bin yıldır.'⁸

c) İbn Humejd > Yahyâ b. Vâdih > Yahyâ b. Ya'kûb > Hammâd > Saîd b. Cubeyr > İbn Abbâs: "Dünya, ahiretin cumalarından bir Cuma olup yedi bin yıldır. Altı bin yüz yılı geçmiştir. Sonunda ona mutlaka bir yüz sene gelecek, o zaman üzerinde hiçbir muvahhid bulunmayacaktır."⁹

Son rivayetin metni Yahudilere nispet edilmese de, bunun onlardan alındığı büyük ihtimaldir. Zira İbn Abbâs Ehl-i Kitaptan –bilhassa Ka'bu'l-Ahbâr'dan– bilgi nakleden sahabilerin başında gelir. Dolayısıyla onlardan nakledildiği belli olan yukarıdaki haberlere itimat edilmez.

İlk yaratılan varlıklara dair bilgilerin büyük ölçüde Taberî'nin *Târîh*'inden alındığı görülür. Aynî, "Cumhurun görüşü arşın bundan önce yaratılmış olduğu şeklindedir." Cümlesiyle Taberî'nin kaleminden sonra ince bir bulut (*ğamâm*), ondan sonra da arşın yaratıldığı görüşünü kabul etmediğine işaret etmekte, ama meseleyi delilleriyle tartışmamaktadır (s. 365). Hâlbuki Taberî o görüşü için bir

⁷ Taberânî, Suleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Irak 1983, 11/96, no: 11160.

⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Mustedrek alâ's-Sahihayn*, Beyrut 1990, 2/ 654, no: 4171.

⁹ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tehzîbu'l-Âsâr*, Şamile nüshası, no: 948; a.mlf., *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 1/10.

ayet ve bir hadisi delil göstermiştir. Aynî son olarak şöyle der: “Denilir ki Allah’ın yarattığı ilk şey Muhammed’in nurudur.” Fakat kendisi bu hususta herhangi bir değerlendirme yapmaz (s. 366).

Hız. Peygamber’in gölgesinin yere düşmeme hikmeti şöyle açıklanır: “Güneş, ay ve ikisinin nuru, Muhammed’in nurundan yaratılmıştır. Onların ışığı gölgesini oluşturmaz (s. 373). Kelime-i tevhidi söylerken işaret parmağını semaya kaldırma hikmetini, Âdem’in cennette işaret parmağını kaldırıp nur-i Muhammedî’yi görmesiyle irtibatlandırıp bunun o zamandan kıyamet gününe kadar Âdem’in muvahhid evlatları için bir uygulama olduğunu, *sebbâbe* adının bu parmağa o nurun sebebi olmasından ötürü verildiğini söyler (s. 374). Bilindiği gibi nur-i Muhammedî ile ilgili sahih bir hadis yoktur, bu yüzden onun üzerine birtakım görüşler bina etmek isabetli olmaz.

Balığın dili olmaması meselesinde, “Arapça büyük kitapları (*el-esfâr el-arabiyye*) mütalaa ederken şu kıssayı gördüm.” deyip bir kıssa zikreder. Sonu şöyledir: O balık, ‘Ya Rab, ne günahım vardı da beni bu düşmanın (Nemrûd) okuna hedef yaptın?’ deyince, işine karşı çıktığı için Allah ceza olarak balığın dilini yok etmiştir. Sonra lütfuyla balığa merhamet ederek: ‘Artık sen ve diğer balıklar bıçak yüzü görmeyeceksiniz.’ buyurmuştur. Balığın kesilmemesindeki hikmet işte budur (s. 376-77). Taberî (ö. 310) ve Hâzin (ö. 741) bu kıssaya İbrâhîm suresi 46. ayetin tefsirinde yer vermişlerdir. Hâzin, bir âlimin bu kıssaya doğru bulmadığına, bu konuda itimat edilecek sahih bir haberin mevcut olmadığına ve kıssanın ayetin tefsiriyle ilgisinin bulunmadığına dair sözleri nakleder.¹⁰

Allah bize Peygamber’e salavatı emrettiği hâlde bizim *Allâhumme salli* dememizin hikmetine dair 56. faidedeki Aynî’nin ifadeleri (s. 378) aynen Şehâvî’nin *el-Kavlü’l-Bedî*’inde yer alır. Ancak Şehâvî bu ibareyi Hanefî âlimlerden Emîr Mustafâ et-Türkmânî’nin *Şerhu Mukaddimeti Ebî’l-Leys* adlı kitabından okuduğunu belirtir ve alıntının sonunda: *kezâ fî’l-Merğînânî* der.¹¹

¹⁰ Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lubâbu’t-Te’vil fî Meânî’t-Tenzîl*, Beyrut 1415, 3/44. Aynî’nin kullandığı eserlerden naklettiği ama kaynaklarda bulunamayan uydurma oldukları açık bazı rivayetler için bk. s. 374, 375, 376, 379.

¹¹ Şehâvî, Muhammed b. Abdîrrahmân, *el-Kavlü’l-Bedî*, Beyrut 1987, s. 62. Burada

Fâide azîme başlıklı 58. faidede Hint keneviri yeme meselesi incelenir. Anlaşılan bu mesele o dönemlerde çok tartışılan bir konudur. Nitekim el-Kutb el-Kastallânî diye bilinen Muhammed b. Ahmed el-Mısırî (ö. 686) ile Bedruddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794) Hint keneviri yemenin hükmüne dair müstakil kitapları vardır. Bu yüzden Aynî konuyu etraflıca incelemeyi gerekli görmüş olmalıdır.

Aynî yapılan tanımlardan hareketle *beng/benc* (Banotu) ile *haşîşin* (Hint keneviri) farklı olduğunu ifade eder. Ona göre *haşîş* öldürücü değilse de uyuşturucu olup kötü özellikleri bulunan bir bitkidir. Bu yüzden sonraki âlimler onu yemenin haram olduğunda icma etmişlerdir (s. 379-80).

İbn Teymiyye'den şu alıntı yapılır: "Dört mezhep imamından hiçbirisi Kalenderiye'nin yediği haşîşten bahsetmemiştir. Zira onların zamanında bu bitki henüz ortaya çıkmamıştı, o ancak hicri altıncı asrın sonları ile yedinci asrın başlarında ortaya çıkmıştır."¹² Sarhoş edici, akıl ve bedene zararlı olduğu için haramdır. Öyle ki, birisi onun yüz yirmi zararını bir araya getirmiştir... İçkide bulunan her zarar onda olduğu gibi, haşîşte ayrıca içkide olmayan zararlar da vardır. Ahmed ve Ebû Dâvûd'un Ummu Seleme'den naklettikleri rivayette o şöyle der: "Resulullah (sas.) sarhoş edici ve uyuşturucu (*müfettir*) her şeyi yasakladı (s. 381)." (Ahmed, no: 26676; Ebû Dâvûd, no: 3686).

Aynî haşîş konusunda delil olması için herhâlde özellikle *müfettir* ifadesinin geçtiği hadisi kullanmaktadır. Hattâbî, "*Müfettir*, organlarda kırgınlık ve uyuşma doğuran her türlü içecek olup o sarhoşluğun başlangıcıdır. Sarhoşluğa yol açmamak için *müfettirin* içimi de yasaklanmıştır" der. Munâvî de hadisin şerhinde *müfettirin* bu tanımından sonra haşîşi örnek verip şöyle der: Kahire'ye bir Farslı gelerek haşîşin haramlığına dair delil istedi. Bunun üzerine dönemin büyük âlimlerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Zeyn el-İrâkî bu hadisi delil gösterince orada bulunanların hoşuna gitti." (*Feyzu'l-Kadîr*, no: 9507, Suyûtî ile Munâvî sahih hükmü vermiş, İrâkî de "isnadı sahih" demiştir).

başka âlimlerin izahları da vardır.

¹² İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye*, Riyad 1951, s. 119 (Şamile nüshasında alıntı buraya kadar, lafızlar da farklı); a.mlf., *el-Fetâvâ*, Riyad 1398, 34/205 (İbare Şamile'deki nüshalarda bulunamadı.).

Aynî şöyle devam eder: “İşte bu, bizzat haşîşin haram olduğuna delalet eder. Ondan ötürü içki haddi gerekir. Zira haşîş kullanan saçmalar, saçmalayınca da iftira eder. Mâverîdî, oynatıp sarhoş etme özelliği bulunan bitkiyi kullanmanın haddi gerektireceğini açıkça ifade etmiştir. “Daha sonra İbn Dakîkî’l-İd, *ez-Zehîra* müellifi, İzz b. Abdisselâm ve Karâfî’nin konuyla ilgili görüşleri zikredilir. Karâfî şöyle der: “Fakihler bilinen haşîşten men hususunda ittifak etmişlerdir. Ama had veya tazir cezası gerekip gerekmediğinde ihtilafa düşmüşlerdir. Onunla namaz kılmanın hükmü, temiz olup olmasına bağlıdır. Necis olduğu söylenirse de sahih görüş temiz olduğudur.”¹³ (s. 381-382).

Haşîşin ortaya çıkması ve çıkaran hakkında bilgilere yer veren Aynî, peşinden haşîş yeme, onu kullanan kişinin boşaması, alımsatımı, ikrarı gibi tasarruflarının hükmü konusunda Hanefî fakihlerin görüşlerini zikreder. Denildi ki: Sarhoş etmese de *benc* yemek haramdır. Zira bir hadiste, “Peygamber (sas.), içki, kumar, *kûbe* ve *ğubeyrâyı* yasakladı.” buyrulmuştur.¹⁴ Denir ki *Ğubeyrâ bencdir*, *kûbe* de davuldur. Şeyhulislâm Hâherzâde Şerhinde: “Tedavi için biraz sakamûniyâ (mûşhil olarak içilen fazlası ölüme sebep olan bir ilaç) ve *benc* yemek mubahtır. Ölüme veya aklın gitmesine sebep olacağı için daha fazlası haramdır.” denir.¹⁵ (s. 383-84).

61. faidede (s. 590-91) *Belediyyûnun*(?) kullandığı ‘it-şîr, *hasen-besen*, *kanî-mânî* gibi bazı tekerlemelere dair bilgi verilir. Böyle tekerlemelerde ikinci kelime genellikle anlamsız olup birinciye uyum için söylenir. Burada, tekerlemelerin yanında konuşma dilinde kullanılan bazı ifadeler ve başka dillerden Arapçaya geçen bazı kelimeler üzerinde durulduğu da anlaşılıyor. Nitekim *hâzâ fi luğati’l-belediyyîn*, *kelâmu’l-muvelledîn* gibi açıklamalar bunu gösterir. Kaynak olarak daha çok Cevherî’nin *Sihâh*’ına başvuruldu-

¹³ Aynî ibareyi çok ihtisar etmiş, aslında kaynakta geniş açıklanır (Karâfî, Ahmed b. İdrîs, *el-Furûk*, Beyrut ts., 1/216).

¹⁴ Ahmed, no: 2476; Ebû Dâvûd, no: 3685 (Ebû Ubeyd ibn Sellâm *ğubeyrâyı* Habeşlilerin mısırdan yaptığı içki diye açıklar.), 3696 (Burada *ğubeyrâ* yoktur, Ali b. Bezîme *kûbeyi* davul diye açıklar.).

¹⁵ Mâverîdî, İzz b. Abdisselâm, Karâfî ve İbn Dakîkî’l-İd’e ait sözler hariç, haşîş hakkında verilen bilgiler benzer şekilde Aynî’nin *el-Binâye alâ’l-Hidâye* (Beyrut 1401, 9/530-31) adlı kitabında da mevcuttur.

ğu görülmektedir. Bu konu yazmanın sonun varağında olup o varağın yazısı rutubetten bozulmuştur. Neşreden elden geldiğince metni ortaya çıkarmaya çalışmış ancak yine de birçok kelime okunamadığı için resim şeklinde yazılmıştır.

Eserler ve Müellifleri Kısımından Örnekler

Eserler kısmına Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* ile başlanmış, bu esere kronolojik sıralamada da yer verilmiş, burada ayrıca Zemahşerî'nin eserlerinden bir bölümünün isimleri zikredilmiştir (s. 504-5). Zemahşerî'nin biyografisi İbn Hallikân'dan alınmıştır.

Bazı müelliflerin tek, bazılarının birkaç, bazılarının da birçok kitabı anılmakta, bazen eseri çok olanların toplam sayılarına da ir açıklama yapılmaktadır. Mesela *el-Eğânî* sahibi Ali b. el-Huseyn el-İsfehânî'nin birçok kitabı olduğu belirtilerek bir kısmı anılır (s. 394-95). Ebû Bekir el-Hassâf'ın *el-Harâc* adlı kitabından sonra birçok eseri (s. 417), Tahavî'nin de birçok eseri sayılır (s. 421-22). Mahmûd b. Ahmed ed-Dimaşkî'nin eserlerinin isim listesi zikredilir (s. 444). Şâfiî'nin *el-Umm'ü* başta olmak üzere eserlerinin isimleri yazılıp hacimlerine dair bilgi verilir (s. 453). Kutrub diye bilinen Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenîr'in kitaplarının isim listesi sunulur (s. 454-55).

Sâgânî diye meşhur el-Hasen b. Muhammed'in *el-Ubâb* adlı büyük sözlüğünden bahsedilen yerde, daha önce bu âlimden kısaca bahsedildiği hatırlatılarak çok sayıda kitabının adı zikredilir ve başka eserleri olduğu söylenir. Sonunda, "O, Hanefi imamlardandır." denir (s. 434-436). *el-Ubâb*'ın büyük on cilt hacimde olduğu belirtilerek yine müellifin eserlerinden bir kısmının adı zikredilir. Sonra 650'de öldüğü, Bağdat'ta el-Harîm et-Tâhîrî'deki konağına defnedildiği, daha sonra vasiyetine binaen Mekke'ye nakledildiği belirtilir. Son olarak Lâhorî nisbesi hakkında bilgi verilir (s. 526).

Nahiv âlimlerini tanıttığı yerde temel kaynak olarak kullandığı Muhammed b. el-Hasen el-İşbîlî ez-Zubeydî'nin (ö. 379) *Tabakātu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn* adlı eserini, *Muhtasarü Târîhi'n-Nahviyyîn* şeklinde zikreder (s. 395). el-Mufaddal (b. Muhammed) b. Mis'ar et-Tenûhî'nin (ö. 442) *Ahbâru'n-Nahviyyîn* adlı kitabını da zikreder. Bu müellifin *et-Tenbîh* adlı eseri Şâfiî'ye red-

diye olup onda Şâfiî'nin ayet ve hadislerle ters düştüğü (iddia edilen) görüşleri zikredilir (s. 429).

Abdülgâfir b. İsmâil el-Fârisî'nin (ö. 529) Hâkim en-Nisâbü-rî'nin *Târîhu Nisâbûr* adlı eseri üzerine yazdığı *es-Siyâk fi Zeyli Târîhi Nisâbûr* isimli kitabı vardır. Aynî'nin ona ait *Târîhu Nisâbûr* diye zikrettiği eser bu zeyil olmalıdır (s. 400). Abdullâh b. Ahmed et-Tûsî'nin (ö. 578) *Ravzatu'l-Esrâr fi Uyûni'l-Ahbâr* adlı eseri zikredilir (s. 401). Oysa kaynaklar bu âlimin sadece meşhur olan *el-Mes'yaha*'sından bahsetmektedir.

Aynî, *er-Red alâ's-Şâfiî* adlı kitabı el-Hasen b. Ahmed ez-Za'ferânî'ye (ö. 610 civarı) nispet eder. Bu eseri Kâtib Çelebî'den başka ona nispet eden olmamıştır. *er-Red alâ's-Şâfiî fîmâ Hâlefe fihi el-Kirân* adlı kitap Hasen b. İshâk en-Nisâbü-rî'ye (ö. 348) nispet edilir (s. 409). Sonra *er-Red alâ's-Şâfiî* adlı kitabı Ebû Saîd el-Hasen b. İshâk en-Nisâbü-rî el-Mearrî Kâdî Mearrati'n-Nu'mân'a nispet eder (s. 447). Bir yerde de Kâdî Bekkâr'a nispet eder ve müellifin 270'de Mısırdâ öldüğünü bildirir (s. 459). Za'ferânî hariç diğerleri büyük ihtimalle aynı kişi olup kimlik bilgileri farklı kullanılmıştır.

Muhammed b. el-Fazl el-Belhî (ö.413) *el-İ'tikâd fi İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* adlı kitabını Hanefî âlimlerden Sultan Mahmûd b. Sebuktekin için telif etmiştir (s. 413, tekrarı: 426). Bu sultanın *et-Tefrîd alâ'l-Mezheb* adında bir kitabı vardır. Gazne eyaletinde meşhur olan *et-Tefrîd* gayet güzel bir eser olup oldukça çok mesele ihtiva eder. Onda altmış bine yakın mesele vardır. Mes'ûd b. Şeybe şöyle der: Sultan Mahmûd Hanefî fakihlerin önde gelenlerinden olup fesahat ve belagat yönüyle asrının bir tanesidir. Onun fıkıh, hadis, hutbe ve risale alanlarında birçok eseri ve güzel şiirleri vardır. 421 yılında ölmüştür (s. 429; krş. *Mukaddimetu Kitâbi't-Ta'lim*, Riyad 1965, s. 282).

Kubbe diye bilinen fakih Muhammed el-Mervezî'nin *Muhtasaru Câmiî'l-Usûl li İbni'l-Esîr* adlı kitabı vardır (telifini 682'de tamamlamıştır). Bu zât Konya şehrinde Hanefî âlimler için bir medrese yaptırmıştır. Rızkını sadece kitap istinsahından kazandığı el emeği ücreti ile temin ederdi. Kur'an'ı Mushaf'a bakmaksızın ezberinden yazardı (s. 414).

Ebû Hanîfe'nin oğlundan torunu İsmâil b. Hammâd'ın (ö. 212)

el-Câmi' fi'l-Fıkh, *el-İrcâ'* ve *er-Red alâ'l-Kaderiyye* adlı kitapları vardır. İmam Muhammed'in öğrencilerinden Şâlencî nisbesiyle bilinen İsmâîl b. Saîd el-Curcânî'nin (ö. 246) Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın faziletlerine dair bir kitabı ve *el-Beyân fi'l-Fıkh*'i vardır. Şâlencî, kıldan yapılan eşyaları satmaya nispettir (s. 418, 584-5). Yahyâ b. Maîn, İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-Sağır*'ini kendisinden yazmıştır (s. 416).

Birkaç eseri zikredildikten sonra yüze yakın kitabı olduğu belirtilen İbn Sînâ (Ebû Alî el-Huseyn b. Abdillâh) hakkında şöyle denir: Müslüman felsefecilerinden biri, Allah Teala ona ilimleri açmıştır. Ashabımız onu Hanefî âlimler arasında zikreder. Doğumu 370, ölümü Hemazan'da 428 yılının Ramazan ayındadır (s. 427).

Muhammed b. Mustafâ b. Zekeriyya b. Hoca Hasen et-Türkî ed-Divrikî'nin (ö. 713) *Nazmu'l-Kudûrî* adlı eseri zikredildikten sonra şöyle denir: Birkaç ilimde birçok kasidesi vardır. Bunlardan biri de Türk dilinin kaidelerine dair kasidesidir. Nahve dair de bir kasidesi vardır. Divrik, Anadolu'da Malatya yakınlarında bir beldedir (s. 449, 575). Dipnotta Divrik hakkında Yâkût ve İbn Hacer'den bilgi nakledilir. İkisi de Anadolu'da bir belde olduğunu söylerler. Ancak Yâkût Şam'a, İbn Hacer de Haleb'e bağlı gösterir. Aynî'nin verdiği bilgi şehrin yerini daha iyi tarif etmektedir.

Muzenî diye bilinen İsmâîl b. Yahyâ'nın *kebîr* ve *sağır* olmak üzere iki *Muhtasar*'ından bahseder. *Kebîr* bin varak civarında olup tamamlanmamıştır. *Sağır* ise mütedavil olup yaklaşık üç yüz varaktır. Bir grup âlim onu şerh etmiştir (s. 453). Kaynaklar Muzenî'nin kitabının adını *el-Câmi'* olarak da zikreder. Aynî'nin iki kitabın varak sayısını vermesi onları gördüğüne işaret sayılabilir.

Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inin on cilt olduğunu belirtir ve imamın bir milyon hadisi ezbere bildiğini söyler (s. 457-58). Şâfiî fakihî Ahmed b. Ömer b. Sureyc'in (ö. 306) dört yüze yakın eseri vardır. Bu âlim sayesinde Şâfiî mezhebi birçok bölgede meşhur olmuştur (s. 461).

Harranlı meşhur müneccim İbn Câbir'in bazı kitaplarını zikrettikten sonra İbn Hallikân'ın şu sözünü nakleder: Onun (Câbir denmesi hatadır, zira kastedilen Câbir değil oğlu Muhammed'dir) Müslüman olduğunu bilmiyorum, ancak adı (yani Muhammed)

Müslüman olduğuna işaret ediyor. Aynî de şunu ilave eder: Aynî şekilde *ez-Zîc* adlı kitabının başındaki önsözünü de onun Müslüman olduğuna işaret eder (s. 464). O hâlde Aynî bu kitabı görmüş ve en azından önsözünü okumuştur. Hâkimî'nin de dört ciltlik *ez-Zîc* adlı kitabı vardır (s. 478).

İbn Hallikân, Ebû'l-Hasen el-Havfî'den bahsederken Havfî adında bir köy bilmediğini söyler (daha sonra bu kişinin köyünün adını tespit etmiştir). Aynî bunun bölgeye nispetle açıklanabileceği kanaatindedir. Yani Havfî bölgesindeki bir köyden olduğu için Havfî denmiştir. Nitekim Dimaşkî kişi için Şâmî denilir. Aynî bu açıklamadan sonra *fehem* (bunu iyi anla) demektedir (s. 484).

Abdulmuğîs b. Zuheyr'in (ö. 583) Yezîd b. Muâviye'nin fezâiline dair bir kitabı vardır. İbnu'l-Cevzî bu kitaba reddiye yazmış olup reddiyesi gayet isabetli ve güzeldir (s. 510-511). İbnu'l-Cevzî'nin *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*'inden bahsederken, "300 kitabı var" der. Sonra İbn Kesîr'in 'yaklaşık 300 kitabı var.' dediğini nakleder. Peşinden, "Onları *Târîh*'te zikrettik." der. İbnu'l-Cevzî'nin 87 yaşında iken 597'de öldüğünü belirtir. Cevzî nisbesi, Basra limanlarından/kanallarından *el-Cevze*'ye nispettir (s. 513). Bu açıklama Ebû Şâme'nin *Zeylu'r-Ravzateyn*'inde (s. 21) geçer. *Kâle Ebû Şâme* denilerek nakledilen beyitler (s. 522) *Zeylu'r-Ravzateyn* s. 169'dadır. Bu kitaptan *er-Ravzateyn fî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* adıyla bahsedip müellifi Ebû Şâme'nin (ö. 665) birkaç eseri zikredilir (s. 530).

Zamanında Şafîî âlimlerin şeyhi olan Abdurrahmân b. Sibâ', İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ını ihtisar etmiştir, bu kişi 690'da Dimaşk'ta ölmüştür (s. 536). Mahir tabip İbrâhîm b. Muhammed'in (ö. 690) *el-Bâhir fî Havâssî'l-Cevâhir* adlı kitabı vardır. Yine tıp alanında büyük üç ciltlik *et-Tezkîre*'si vardır. O, dindarlığı az diye itham edilmiştir (s. 536). Takıyyuddîn es-Subkî'nin (ö. 757) *er-Redalâ İbn Teymiyye fî Mes'eleteyi't-Talâk ve'l-İtâk ve'z-Ziyâre* adlı kitabı vardır (s. 554).

Muhammed b. Ali el-Ensârî'nin *el-Misbâhu'l-Mudî' fî Mukâtabâtî'n-Nebî* adlı kitabı vardır. O, 710'da doğmuş, 784 yılının Şaban ayında ölmüştür (s. 561-62). Kâtib Çelebi, adını, *el-Misbâhu'l-Mudî' fî Kuttâbî'n-Nebîyyî'l-Ummî ve Rusulihî ilâ Mulûki'l-Arz min Arabiyyîn ve Acemiyyîn* şeklinde zikrederek telifin 779 yılının Zilkade ayında sona erdiğini belirtmiştir (*Keşfu'z-Zunûn*, s. 1710).

Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs el-Hanefî el-Konevî'nin *Şerhu Telhîsi'l-Miftâh*'ı vardır. O, *Dureru'l-Bihâr* adlı eserinde dört mezhep imamının fıkını şiir hâlinde yazmıştır. *Mecmau'l-Bahreyn* üzerine biri on, diğeri altı cüzlük iki şerhi vardır. Ayrıca *Risâle fî'l-Hadîs*'i vardır. 788'de Dimaşk'ta ölmüştür (s. 563). İbn Kutluboğa bu Konevî için, "Şerhu Sahîh-i Muslim'i ihtisar etti." der (*Tâcu't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 68).

Asrın hafızı İrâkî diye bilinen Abdurrahîm b. el-Huseyn'in (ö. 806) *Tahrîcu Ehâdisi'l-İhyâ* ve bazı eserleri anıldıktan sonra, Nureddîn el-Heysemî'nin (Alî b. Ebî Bekir) *Mecmau'z-Zevâid*'i ile diğeri bazı eserlerini zikrederek şöyle der: Bunların hepsini İrâkî'nin işareti ve kendisine yardım etmesiyle başarmıştır. Zaten onun kızıyla evliydi. Heysemî 807'de Kahire'de ölmüştür (s. 568, 581).

Fîrûzâbâdî'nin *Teshîlu Tarîki'l-Vusûl ilâ'l-Ehâdisi'z-Zâide alâ Câmi'i'l-Usûl* adında eseri vardır. Dil âlimi olup *el-Kâmûs (el-Muhîd)* sahibidir. 816'da Yemen'de ölmüştür. Doksan yaşına yaklaştığı halde duyularından hiçbir şikâyeti yoktu (*huve mutemettun bi havâssihî*) (s. 579).

Mahmûd b. Ahmed el-Fâryâbî, *Hulâsatu'l-Hakâik limâ fihi min Esâlibi'd-Dekâik* adlı eserini yetmiş kûsur kaynaktan derlemiştir. Bu kitap âsâr, mevâiz, rakâik ve hikâyât konularında elli babı ihtiva eder (s. 575). Kaynaklardan bir kısmının isimlerini sayarak, "Telifini 597'de bitirmiştir. Vefat tarihi 20 Cümâdelülâ 607 olup es-Sudûr Kabristanına defnedilmiştir." der (s. 583-584).

Eserler ve müellifler kısmının sonunda kendi eserlerinin listesi bulunur (s. 586-589). Müellif Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî önce 21 ciltlik *Umdetu'l-Kâr fî Şerhi (Sahîhi)'l-Buhârî* adlı eserini zikreder. Sonra *Şerhu'l-Hidâye* ile başlayıp *Tetrîku'l-Kudûrî* ile sona eren eserlerinin listesini sunar. İsimlerinin peşinden hacimleri yani kaç cilt olduklarına dair de bilgi vermektedir. Mesela *Zeynu'l-Mecâlis*, sekiz cilt. Kaynaklar bu kitabın adında ihtilaf etmiştir. O *Şârihu's-Sudûr* ile karıştırılır. Doğrusu Aynî'nin burada zikrettiği isimdir. *Şârihu's-Sudûr* ayrı bir kitap olup tek cildir.

Bu listenin önemi, kaynaklarda Aynî'ye nispet edilmeyen şu eserlerin isimlerini ihtiva etmesidir:

1. *Vesâilu't-Ta'rif fî İlmi't-Tasrif* (yazma nüshası var),

2. *Müntehab fî Mesâilî Ravzati'l-Ulemâ'*,
3. *Mecmû' min Ehâdis Muteferrika, min Zâlike: Ehâdisu'l-İhyâ li'l-Gazzâlî,*
4. *el-Kudûrî bi't-Turkî* (Kudûrî'nin Türkçeye tercümesi),
5. *Mâhrâme fî Tetrika Şâhnâme,*
6. *Keşfu'l-Kinâ el-Murnâ 'an Muhimmâtî'l-Esâmî ve'l-Kunâ* (burada bu kitap şeklinde bir kayıt konması beklenirdi ama yok),
7. *el-Menâsik,*
8. *Tetrika'l-Kudûrî* (3. kitapla aynı eser olabileceği gibi ondan farklı da olabilir).

Kaynakları

Adı Açıklanmayanlar

İlmî araştırmalarda istifade edilen kaynaklara atıfta bulunmak ilim adabının gereğidir. Ne var ki, eski ve yeni zamanlarda birçok müellifin bunu gereği şekilde yaptığı söylenemez. Aynıde çok alıntı yaptığı kaynakları hemen-hemen hiç belirtmez. Ancak şöyle bir ihtimal vardır. Neşredenın söylediğine göre kitabın ilk varacağı kayıptır. Orada çok istifade edilen eserlerin adları zikredilmiş olabilir. Kaynak olarak kullandığı kitapların müelliflerini yeri geldikçe tanıtır bazı eserlerinin adlarını zikreder, ama verdiği bilgiler arasında yararlandığı eserlerini açıklama hususu yer almaz.

Neşreden, çoğunlukla dipnotlarda alıntı yapılan kaynakların ilgili yerlerine işaret eder. Buna göre, kitabın ilk ve son kısımlarında bulunan biyografilerdeki bilgilerin büyük bir kısmının bilhassa İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ı ile Kureşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*'sinden alındığı görülür. *Fevâid* kısmındaki faidelerin çoğu da yine *el-Cevâhir*'in sonundaki *fevâid* bölümünden alınmıştır. Ne var ki kitapta bu iki müellifin adı nadiren anılır. Yine Hâkim en-Nisâbü'rî (s. 480), Hatîb el-Bağdâdî (s. 491), İbn Hallikân (s. 534) gibi İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinden alınan biyografiler vardır.

Aynî, eserlerinin listesinde *Muhtasarı İbn Hallikân* adlı kitabından bahseder (s. 589). İbn Hallikân'dan yapılan alıntılarda bu *Muhtasar* kullanılmış olabilir. Zira hal tercümelerini oldukça kısa tutulmaktadır. Çok kullanılan kaynaklardan İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ına 5, Semânî'nin *Ensâb*'ına 5, İbnü'l-Cevzî'nin

el-Muntazam'ına 4, Hatîb'in *Târîhu Bağdâd*'ına 3, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sine de sadece 2 yerde atıf yapılmıştır.

Zındık diye itham edilenlerin sayıldığı 14. faidede bilgilerin çoğu İbn Hallikân'dan nakledilir. Şia'nın fırkalarına dair 15. faidede Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, nahiv âlimlerine dair 20. faidede Zubeydî'nin *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*'i, kimlik bilgileri birbirine benzer şairlere dair 21. faidede Âmidî'nin *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*'i, İslam şairlerine dair 22. faidede İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'i, doğumundan itibaren geçirdiği evrelerde insana verilen isimlere dair 26. faidede¹⁶ Seâlibî'nin *Fıkhü'l-Luğası* ile İbn Sîde'nin *el-Muhassas*'i, dünyanın ömrüne dair 38. ve yaratılan ilk varlıklara dair 40. faidede Taberî'nin *Târîh*'i, insan ırklarına dair 44. ve 45. faidelere¹⁷ kendisinin *es-Seyfu'l-Muhenned*'i, haşîşe dair 58. faidede kendisinin *el-Binâye alâ'l-Hidâye*'si temel kaynak olarak kullanılıp bilgilerin çoğu bunlardan alındığı halde onlara herhangi bir şekilde atıf yapılmaz.¹⁸

Din adamları ve devlet başkanları için kullanılan isimler (s. 346-348) konusunda kendinin *es-Seyfu'l-Muhenned fî Sîreti'l-Melik el-Mueyyed*'inden (Kahire 1387, s. 347-348) istifade edilir. Hayvanların reisleri için kullanılan adlarda (s. 348-349) Demîrî'nin *Hayâtu'l-Hayevân* adlı kitabının kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Adı Açıklananlar

Aynî, sayılı yerde nakilde bulunduğu müellif veya kitap ismini belirtir. Neşreden bunları şu şekilde sıralamıştır: İbnu'l-Esîr'in *Usdu'l-Gâbe*'si, İbn Hanbel'in *el-Musned*'i, İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetu's-Şer'iyye*'si, Sa'lebi'nin *Tefsîru'l-Kesf ve'l-Beyân*'ı, Câhız'ın *el-Hayevân*'ı, Cevherî'nin *Sihâh*'i, Ebû Dâvûd'un *Sunen*'i, İbn Dakika'l-İd'in *Furûu İbni'l-Hâcib* üzerine yazdığı kitabı, Sıbtu İbni'l-Cevzî'nin *Mir'âtu'z-Zamân*'ı, Serahsî'nin *el-Muhtâ*'i, Ebû Şâme'nin *er-Ravzateyn*'i, Buhârî

¹⁶ Bu konuda İbn Hâlûye (ö. 370) diye bilinen el-Huseyn b. Ahmed'den alıntı yapılır (s. 344). Neşreden bu alıntının tamamen İbn Sîde'nin *el-Muhassas*'ından (Mısır, 1316-1321) iktibas edildiğini tespit etmiştir.

¹⁷ Neşredenin belirttiği gibi bu bilgilerin çoğu hurafelerden ibarettir. Aynî'nin onları zikretmemesi veya zikrettikten sonra asıllarının olmadığını belirtmesi iyi olurdu. (s. 373)

¹⁸ bk. Aynî, *Keşfu'l-Kınâ*, s. 25-26. (neşredenin girişi)

ve Muslim'in *Sahihleri*, Sağâni'nin *el-Ubâb*'ı, Taberî'nin *Târih*'i, Ebû Ömer İbn Abdilberr'in *İstiâb*'ı, İzz b. Abdisselâm'ın *el-Kavâid*'i, İbn Asâkir'in *Târihu Dimâşk*'i, İbn Fazlullâh el-Umerî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'i, el-Kâdî'nin *en-Nebât*'ı (Doğrusu: İbnu'l-Baytâr el-Mâhki'nin *el-Câmi*' li-Mufredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye'si olacak), İbn Mâkûlâ'nın *İkmâl*'i, Mahmûd b. Ahmed'in *Zehîra*'sı,¹⁹ Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'i, Mutarrizî'nin *Muğrib*'i, Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak*'ı.²⁰ İbnu'l-Kelbî ve İbn İshâk'tan yapılan alıntılar neşreden Taberî *Târih*'inden tespit etmiştir.

Sayılarla ilgili bazı ayetlerin açıklamalarına dair bilgiler İbn Cerîr et-Taberî'den nakledilir. Bunlar onun *Tefsîr ve Târih*'inden alınmıştır (s. 338-339). Yine 30. faideden itibaren bilgiler İbnu'l-Kelbî'den nakledilir. Sünnetli doğan peygamber isimlerine dair rivayet Ka'bu'l-Ahbâr'dan aktarılır. O, "Bunu kitaplarımızdan birinde gördüm." diye nakletmiştir (s. 353).

Kaynak kullanımında dikkat edilmesi gereken bir husus da *tedlis* yapmaktır. Yani nakledilen bilgiyi sonraki kaynaktan aldığı hâlde önceki kaynaktan almış gibi gösterme. Meselâ Aynî İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ından nakilde bulunurken aldığı kısmında onun başka bir kaynaktan aktardığı bilgiyi *hâle fulân* şeklinde vermekte bir sakınca görmemiş olabilir. Kendisinin genellikle üst kaynağa müracaat etmediğini düşünüyoruz. Zira müelliflerin çoğunun uygulaması böyledir. Alıntının sonuna *intehâ* kaydı konmadıkça, Arapça ifade tarzı da bir kaynak içindeki kaynaklardan nakletmeye müsaittir. Dolayısıyla *Keşfu'l-Kinâ*'ın yukarıda verilen kaynak listesi bu ölçüte göre tekrar incelenecek olursa, sayının belli bir miktar azalacağı kanaatindeyiz.

Mesela Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *Tabakât*'ından Kudûrî'nin şu sözü nakledilir: "Bana göre Ebû Hâmid el-İsferâyînî Şâfiî'den daha fakih

¹⁹ Müellifin kim olduğu tam olarak belli değildir. *ez-Zehîra el-Bürhâniyye* diye meşhur *Zehîratü'l-fetâvâ*, Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî'ye (ö. 616) nispet edilir, kendisinin *Muhit*'inden ihtisar etmiştir (*Keşfu'z-Zunûn*, s. 823).

²⁰ Aynî, *Keşfu'l-Kinâ*, s. 26-27 (neşredenin girişi). Şu eserlere de atıf yapıldığı görülmektedir: Hattâbî'nin *Meâlimu's-Sünen*'i, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, Ahmed b. İbrâhîm es-Surûcî'nin (ö. 710) *el-Gâye fî Şerhi'l-Hidâye*'si. Aynî Karâfî, Mes'ûd b. Şeybe gibi müelliflerden de nakilde bulunur. Onların isimleri naşirin gözünden kaçmıştır.

ve kıyasçıdır (*enzar*).” (s. 480). Biyografinin alındığı İbn Hallikân'da bu alıntı da mevcuttur. Dolayısıyla Aynî büyük ihtimalle asıl kaynağa bakma ihtiyacı duymamıştır. Diğer önemli kaynağı Kureşî için de durum böyledir. *Keşfu'l-Kınâ*'da bu şekilde çok örnek olduğu söylenebilir. “İbn Hallikân İmam Mâlik'in 84 sene yaşadığını, Vâkidî ise 90 yaşında iken öldüğünü söyler.” (s. 222-223). Hâlbuki Vâkidî'nin sözünü de İbn Hallikân nakletmektedir.

Kendi Eserleri

Aynî az sayıdaki yerde *Târîh*'ine atıfta bulunur. Mesela İbnu'l-Cevzî'nin eserlerini *Târîh*'te zikrettiğini söyler (s. 513). “İbnu'l-Attâr diye meşhur Ahmed b. Muhammed'in (ö. 794) *Târîh*'te (zikredilenler dışında) otuz kadar eseri vardır.” der (s. 565). “Tuğrâî'nin (el-Huseyn b. Ali) hikâyesini *et-Târîh*'te zikrettik.” der (s. 500). Ayrıca din adamları ve devlet başkanları için kullanılan isimlere dair 28. faide ile insan ırklarına dair 44. ve 45. faidelerde *es-Seyfu'l-Muhenned*'inden, haşişe dair 58. faidede de *el-Binâye alâ'l-Hidâye*'sinden istifade etmiştir yahut önce *Keşfu'l-Kınâ*' yazıldı ise bu eserlerinde ondan istifade etmiştir.

İlmi Değeri

Önemli ve Faydalı Yönleri

Biyografik ve bibliyografik kaynaklar ilmi araştırmalar için oldukça önemlidir. Kültür tarihimizin bu yönden oldukça zengin olması İslam ilimleri için büyük bir şanstır. Zamanımızdaki teknolojik imkânlardan yararlanılarak bu zengini mirasımızı tekrar elden geçirip geliştirmeliyiz.

Aynî'nin incelediğimiz eseri fazla meşhur olmamakla birlikte bu alanda yapılmış kıymetli çalışmalardan birisidir. Zira genellikle kısa da olsa çeşitli ilimlerde çok sayıda âlim ve eser hakkında bilgi vermektedir. Bilhassa aynı türden sonraki ve önceki kaynaklarda bulunmayan âlim ve kitap isimlerinin varlığı -az sayıda olsalar da- incelenmeye değer bir konudur. Örneğin İbnu's-Sâîğ el-Haneî diye bilinen Muhammed b. Abdîrrahmân'ın (ö. 777) *Şerhu't-Teshîl*'inden başka *Şerhu'l-Hidâye*, *Kitâb fî Ref'i'l-Yedeyn fî's-Salât*, *et-Tezkire fî'l-Fevâidi'n-Nahviyye ve'l-Luaviyye* adlı eserleri sayılır.

Aynî on iki ciltlik son eserin müellifi hattı nüshasını görmüştür (s. 560). İlgili kaynaklarda son eser hariç diğer üç kitaptan bahsedilmemiş olması dikkat çekici olup araştırılması gerekir.

Yine Hanefî âlimlere ve eserlerine ayrı bir özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Araştırmacılar için bu yönüyle de faydalı bir kaynak kabul edilebilir. Ayrıca önceki büyük kaynaklardan gerekli gördüğü bilgileri öz olarak okuyucuya sunması sebebiyle bu eser “birçok faydalı bilgiyi ve çok sayıda nadir malumatı ihtiva eden bir kaynak” şeklinde tavsif edilebilir. *Keşfu’l-Kınâ*’ın önemli ve faydalı yönleri âlimlerin biyografileri ve kendi biyografisi olmak üzere iki yönden ele alınacaktır.

Âlimlerin Biyografileri Açısından

Kitaptan âlim biyografileri için önemli gördüğümüz hususlara dair bazı bilgiler seçtik. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin *Karâfe*’de defnedildiğini, kabrinin meşhur olduğunu söyleyip yerini tarif eder. Onun Kutub-i Sitte imamları ile aynı asrında yaşadığına işaret ederek İbnu’l-Cevzî’nin *Muntazam*’ı ile İbn Kesîr’in *Bidâye ve Nihâye*’sinden onu öven ibarelerden alıntı yapar (s. 89-90).

Mahmûd b. Kutuşâh el-Hanefî, *Hidâye* şarihi Kivâmuddîn’in ölümünden sonra Sarğatmış(?) Medresesi’nde müderrislik görevini üstlenmiş, 775’te Kahire’de ölmüştür. Lakabı Erşeduddîn’dir (s. 68, 129). Şeyh Kivâmuddîn bu medresenin ilk şeyhi olup, 758’de Kahire’de ölmüştür (s. 71).

Ekmeleddîn Bâbertî (Muhammed b. Muhammed el-Hanefî er-Rûmî), Şeyhuniyye hanikâhının şeyhidir. 786 senesi 19 Ramazan’ında vefat etmiş, Berkûk cenazesine katılmak için hanikahtaki şehir musallasına gitmiştir. Bâbertî, muttaki bir âlim olup birçok eseri vardır (s. 103-104. Ekmeluddîn lakabı için bkz. s. 129; Bâbertî’nin eserleri için bkz. s. 562). Yûsuf b. Mahmûd er-Râzî el-Hanefî’nin *Şerhu’l-Kenz*’i (*Kenzu’d-Dekâik*) vardır. O, Ekmeluddîn’den sonra Şeyhun hanikâhının şeyhi olmuş ve 794’te ölmüştür (s. 563).

Şeyh Zâde el-Hanefî Şeyhuniyye şeyhliğini üstlenmişti. Sonra zulüm yoluyla bu görevinden alındı, 809’da ölmüştür (s. 570,

582). İbn Hacer bu konuda şöyle der: "Kahire'ye gelerek Şeyhuniyye müderrisliğini ve şeyhliğini üstlenmiş, 808 yılının sonlarına kadar uzun zaman bu görevde kalmıştı. Zafiyeti (?) uzayınca İbnu'l-Adîm onu bunaklıkla suçladı. Böylece görevinden düşürerek yerine geçti. Şeyh Zâde ve oğlu bu yüzden çok acı çekti. Hayır ehli kişiler bu işinden ötürü İbnu'l-Adîm'e kızmıştır.²¹ Mecdüddîn lakabıyla tanıtıldığı yerde Şeyh Zâde hakkında şöyle denir: "809'da öldü ve Şeyhuniyye hanikâhında Şeyh Ekmeluddîn'in yanına defnedildi, buranın şeyhliğini üstlenmişti. Bilhassa hey'et, hikmet ve makul alanlarında fazıl biriydi." (s. 134-135).

Tibbânî nisbeli Celâl b. Ahmed için şöyle denir: "Meşhur Hanefî imamlarından biri olup 793'te Kahire'de ölmüştür. Anadolu'dan geldiğinde Kahire'nin dışında et-Tıbbâne el-Hârre diye bilinen yerde ikamet etmiştir. Burası Aksungur Camii'nin yakınındadır." (s. 116). Cemalededdin el-Üstadar (?) Medresesi şeyhliğinde bulunan Muhammed b. Ahmed 819'da ölmüştür (s. 135).

Görüldüğü gibi, *Keşfu'l-Kinâ'* bilhassa Kahire'de Aynî'ye yakın dönemde yaşayan âlimlerin biyografileri için önemli bir kaynak sayılabilir. Bunlardan bir kısmı Anadolu'dan Kahire'ye giden ilim adamlarıdır. Kitapta Kahire'deki eğitim-öğretim kurumları ve bazı mekânlar hakkında da dolaylı olarak bilgi verildiği görülmektedir.

Eser, âlimlerin nisbeleri hakkında da önemli bir kaynaktır. Merv, Farab, Buhara, Semerkand, Nesef, Kaşgar gibi Türk illerinden ve bunların köylerinden Hanefî âlimlerin biyografileri, nisbelerin neye/nereye nispet olduğu ve okunuşlarının tespiti yönlerinden faydalıdır. Mesela Ahsikesî nisbeli bir grup âlim olup Ahsikes, Fergana eyaletinin bir köyüdür (s. 71-72). Debûsî, Buhara ile Semerkand arasındaki Debûse beldesine nispettir (s. 77). Gucevânî, Buhara'nın köylerinden Gucevân köyüne nispettir (s. 93). Rustüğfenî, Semarkant'ın bir köyüne nispettir (s. 412). Sincî, Merv köylerinden bir köye nispettir (s. 487). Huveyy, Azerbaycan'da meşhur bir beldedir (s. 538).

²¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *İnbâu'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr*, Kahire 1969, 2/336.

Bakliyat satmaya nispet "Bâkıllânî", Sanânî nisbesinde olduğu gibi sonuna nûn ilavesinden ötürü şaz nispettir. "Bâkıllânî", biri Hanefî, diğeri Şafîi iki büyük imamın nisbesidir (s. 80). Kâşânî, Kum yakınındaki Kâşân beldesine nispet olup oranın halkı Şîi'dir (s. 94). Gazzâlî, gazzâle (iplik) nispettir. Harezm ve Cürcanlıların âdeti böyledir. Zira onlar kassâra nispet için kassârî, attâra nispet için attârî derler. Gazzâlî'nin Tus köylerinden Gazzâle mensup olduğu da söylenir (s. 125).

Konevî nisbesi hakkında şöyle der: Anadolu'daki meşhur şehir Konya'ya nispettir. Baştaki harf ince kâf olarak da söylenir. Konevî nisbeli iki âlim hakkında bilgi verdiği hâlde, Sadreddîn Konevî'den bahsetmemesi dikkat çekicidir (s. 112). Onu Sadreddîn lakaplılar arasında da zikretmez.

"İbn Arabî" maddesinde, "Fusûs sahibi Muhyiddîn Muhammed b. Âlî, 638'de Dimâşk'ta ölmüştür." der (s. 195). *el-Fusûs* maddesinde ise şöyle der: "Onda birçok bilgi var ki bunların zahiri açık inkârdır. Yine yaklaşık yirmi ciltlik *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*'si vardır. Onda da anlaşılacak ve anlaşılmayacak, garipsenecek ve garipsenmeyecek, (bilinecek ve bilinemeyecek) bazı bilgiler vardır (s. 523). Bu değerlendirmeler İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinden alınmıştır.

Celâleddîn lakaplı Mevlânâ'nın nisbelerini "er-Rûmî, el-Konevî, el-Hanefî" şeklinde verip vefat tarihini 672 olarak kaydeder (s. 130). Onu "şeyh" diye bilinenler arasında zikrederek şöyle der: "Mevlânâ diye tanınır. Ebû Hanîfe'nin mezhebinde âlim, fıkıh bilgisi geniş ve hilâf ilmini iyi bilen birisiydi. Şeyh Kutbuddîn eş-Şirâzî onunla görüşmüş ve aralarında müzakereler olmuştur. 672'de Konya'da ölmüştür (s. 164). *Mesnevî* maddesinde, onun Farsça olduğu belirtilerek Mevlânâ'nın nesebinin Hz. Ebû Bekir'e ulaştığına işaret edilir. Mevlânâ Celâleddîn el-Konevî diye bilinen müellifi, "Ebû Hanîfe mezhebini iyi bilen, fıkıh ilminde geniş bilgisi olan, hilaf ve değişik ilim dallarında âlim biri" şeklinde tanıtarak, 672 yılının Cümâde'l-uhurâ ayında öldüğünü söylemiş ve (zaman belirtmeden) kabirini ziyaret ettiğini ifade etmiştir (s. 532). Mevlânâ'nın biyografisi Kureşî'den alınmıştır. Tabii ki orada alınmayan birçok bilgi de vardır. Biyografileri kısa tuttuğu için Aynî'nin genellikle müellifi tanıttığı meşhur bilgilerle yetindiği görülmektedir.

Aynî'nin Biyografisi Açısından

Aynî, kitabın sonunda zikrettiği eserlerinin listesinden başka, hocaları, okuduğu kitaplar ve yazdığı eserlere dair bazı bilgiler vermektedir. Ayrıca kitapta Aynî'nin Farsça bilgisini gösteren hususlarda bulunmaktadır. Bunlara dair bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

el-Bâûnî diye meşhur Şihâbuddîn b. Nâsır'ın *el-Vecîz bi-Tevcihi't-Tefsîr* adında manzum bir eseri vardır. Bu âlim 4 Muharrem 816'da Dimaşk'ta ölmüştür. Dimaşk'ta Şafiiye kadılıkudatı iken kendisiyle görüşmüştüm (s. 580). Sehâvî'nin belirttiğine göre (*ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karn et-Tâsi'*, Beyrut, ts., 10/132) Dimaşk'a 794 yılının Rebîulevvel ayında gelen Aynî, el-Medresetu'n-Nûriyye'de en-Necm b. el-Köşk el-Hanefî'ye (ö. 799) *Sahîh-i Buhârî*'nin başından bir miktar okumuştur.

Cemâleddîn Yûsuf b. Mûsâ el-Malatî, Tahâvî'nin *Maâni'l-Âsâr*'ını *el-Mu'tasar* adını verdiği kitapta ihtisar etmiştir. Bu âlim 803 yılının Rebîulâhîr ayında Kahire'de vefat etmiştir. Kahire'de Hanefiyye kadılıkudatı idi. O, benim hocalarımdan biridir (s. 580). Aynî bir süre devam eden derslerde Pezdevî'nin usul-i fıkha dair kitabını bu hocasına okumuştur. el-Husâm el-Ahsikesî'nin *Muntehâbu'l-Usûl*'ünü ve Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sini ondan sema etmiştir (Sehâvî, *Dav'*, 10/131).

Tîbî nisbeli el-Huseyn b. Muhammed için "Hocam Ebû'r-Rûh İsâ b. el-Hâs es-Sermârî'nin (el-Ayntâbî) hocası." der (s. 91) Sermârî'nin bir hocası da Fahreddîn Ahmed b. el-Hasen'dir (ö. 746). Aynî, bu âlimin kitaplarından bahsederken onun hocası Sermârî'nin hocalarından biri olduğunu belirtir (s. 114, 549). Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre, Aynî, hocası Sermârî'den Tîbî'nin *et-Tibyân fi'l-Meânî*'sini okumuş, (Zemahşerî'nin) *Keşşâf*'in(ın) büyük kısmı ile Sekâkî'nin (ö. 626) *Miftâhu'l-Ulûm*'unu da ondan sema etmiştir (*Dav'*, 10/131). Sermârî'nin vefat tarihi 788'dir.

Aynî, Seyfeddîn el-Âmidî'nin mantık, hikmet ve kelam ilimlerine dair *Rumûzu'l-Kunûz* adlı kitabını 785 yılı civarında Şeyh Şemseddîn (Muhammed) er-Râî b. ez-Zâhid'e okumuştur (s. 103, 520). Sehâvî'ye göre, bunun yanında Kutb er-Râzî'nin *Şerhu's-*

Şemsiyye ile *el-Metâli*'ini de ondan sema etmiş, aynı zamanda tasrif ilminde *Şâfiye* ile *Merâhu'l-Ervâh*'ı da ondan okumuştur.²²

Aynî, hocası olduğunu belirtmeden Sîrâmî nisbeli âlim hakkında da şöyle der: Şeyh, imam, allâme Alâeddîn Ahmed b. Muhammed, "el-Alâ' es-Sîrâmî el-Hanefî" diye meşhur olup Berkukıyye Medresesinin şeyhidir. 790'da vefat edip Melik Tâhir Berkük'un sahradaki türbesine defnedilmiştir. Yerine Seyfeddîn es-Sîrâmî -adı: Seyf b. İsâ- geçmiş, o da 810'da ölmüştür (s. 125-126). Aynî Sîrâmî'yi Alâeddîn lakaplılar arasında da zikreder (s. 132).

Büyük Hanefî âlimlerden Ömer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (ö. 691) *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*'ı vardır. O, Aynî'nin usul alanında 780 civarında büyük hocalardan okuduğu ilk kitaptır (s. 537).

"Bu satırları yazan yani Aynî, Muhammed b. Ahmed'in *el-Fetâvâ ez-Zahîriyye*'sini ihtisar ederek *el-Mesâilu'l-Bedriyye el-Muntahabe mine'l-Fetâvâ ez-Zahîriyye* adını vermiştir." Biri müellif hattıyla iki yazma nüshası bulunan bu kitabın telifi 12 Cümada'l-ülâ 840'ta bitmiştir (s. 405).

Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî'nin (ö. 710) *Kenzu'd-Dekâik* adlı kitabını şerh ettiği eserine *Remzu'l-Hakâik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâik* adını vermiş, onu 15 Rebîu'l-âhir 816'da tamamlamıştır. Bu şerh, *Kenz*'in Kahire 1285 basımında onunla birlikte neşredilmiştir (s. 405, 440). Aynî, Tahâvî'nin *Meânî'l-Âsâr*'ını *Mebânî'l-Ahbâr* adlı on ciltlik kitapta şerh etmiştir. Bu şerhin müellif hattı ile eksik iki yazma nüshası bulunmaktadır (s. 421).

Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin (ö. 544) *el-Muhît fî'l-Fıkh* adlı kitabını ihtisar edip *el-Vasît fî Muhtasarı'l-Muhît* adını vermiştir (s. 406). Serahsî'nin dört *Muhît*'i vardır. *Kebîr* yaklaşık kırk cilttir. İkinci *Muhît* on, üçüncü *Muhît* dört cilttir. Dördüncü *Muhît* de iki veya üç cilttir (s. 414).

Ahmed b. es-Sââtî'nin *Mecmau'l-Bahreyn*'ini hem müellifi, hem de Aynî şerh etmiştir. Aynî şerhine *el-Mustecma' fî Şerhi'l-Mecma'* adını vermiş, ona üç imamın yani Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'in görüşlerini ilave edip zayıf ve sahih görüşleri açıklamış, bazı yerlerde

²² Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk*, Mısır, ts., s. 374; a.mlf., *ez-Zeyl alâ Rafi'l-İsr*, Mısır ts., s. 429.

muhaddislerin görüşlerini de zikretmiştir. Aynî şerhinin iki ciltlik bir yazma nüshası mevcuttur (s. 406, dn. 2157). *Mecmau'l-Bahreyn*'in tekrar zikredildiği yerde, onu tek ciltte ihtisar edip *el-Mustecma' fî Şerhi'l-Mecma'* adını verdiğini ve ona Ahmed'in mezhbini ilave ettiğini belirtir (s. 534).

Gazzâlî'nin eserlerinden bir kısmını saydıktan sonra şöyle der: *İhyâ*'da epeyce uydurma ve sahih olmayan hadis zikretti. Bunun sebebi, araştırma (nazar) bilgisinin azlığıdır. O hadisleri küçük bir kitapta topladım (s. 498). Aynî'nin biyografisini yazarlar eserleri arasında bu kitabı zikretmezler. Kendisi eserlerinin isimlerini yazdığı listede şöyle der: *Mecmû' min ehâdis mütferrika, min zâlike: Ehâdisu'l-İhyâ li'l-Gazzâlî* (s. 588).

Silefî, dedelerinden birinin *silefe* lakabına nispettir. Onun bir dudağı yarık olup sağlam olanın dışında iki dudak gibi gözüküyordu. Bu yüzden ona üç anlamına gelen Farsça *si* (se olmalı) ve dudak anlamına gelen *leb* kelimelerinden oluşan *selebe* dediler. Sonra bu Arapçaya *silefe* şeklinde geçti (s. 106). Aynı izah İbn Hallikân tarafından da yapılır. Ancak o, *se* ve *leb* kelimelerine ayırıp tek tek anlam vermez. Dolayısıyla buradan hareketle Aynî'nin Farsçayı iyi bildiği söylenebilir.

Sibeveyh'e bu lakabın verilme sebebi şöyle açıklanır: Annesi onu oynatırken *sıbbûye* dermiş bunun anlamı elma kokusudur. Zira *sî* (*sîb* olacak) Farsçada elma, *bûy* da koku demektir. Buna göre *sıbbûy* denmeliydi ki, "elma kokusu" demektir. Ancak kelime tahریف edilerek iki *yâ* harfinden biri hazfedilip sonuna da sekte *hâsî* ilave edilmiştir (s. 138-139). İbn Hallikân da benzer açıklamalar yapar. Ancak onun bu terkibi Farsça yönünden Aynî kadar detaylı incelemediği görülmektedir.

"Nahiv imamlarının sonuncusu" denilen Ebû Alî Ömer b. Muhammed el-İşbîlî'nin (ö. 645) *Şelûbînî* nisbesinin zaptı böyle verilerek, bunun *şelûbîn* kelimesine nispet olduğu, *şelûbîn*in Endülüs halkının dilinde (İspanyolca) kır beyaz (*el-ebyaz el-eşkar*) anlamına geldiği belirtilir (s. 525). Aynî bu açıklamayı İbn Hallikân'dan almıştır. Yûsuf b. Suleymân eş-Şantamarî'nin (ö. 476, İşbiliyye'de) bazı eserleri zikredildikten sonra nisbesinin Endülüs şehirlerin-

den Şantamariyye'ye nispet olduğu belirtilir (s. 576). Bu âlimin biyografisi ve nisbe açıklaması yine İbn Hallikân'dan alınmıştır.

Eleştirilecek Tarafları

Değerli bir eser sayılabilecek *Keşfu'l-Kınâ*'ın elbette eleştirilecek tarafları da bulunmaktadır. Kanaatimizce bunların çoğu mevcut nüshanın müsvedde bir asla dayanmış olmasından kaynaklanır. Sadece tek nüshasının olması problemli yerlerin hallini zorlaştırır. Ayrıca müstensihden kaynaklanan hatalar da görülmektedir. Mesele muallakât-ı seb'a sahiplerine dair 23. faidede müstensih onların ilki olan İmriu'l-Kays b. Hacer'i zikreder. Sonra bununla birlikte on İmriu'l-Kays olduğunu belirtip 21. faidedeki şair isimleri listesinde bulunan İmriu'l-Kays isminden itibaren bir grup ismi tekrar yazar. Bu yüzden neşreden dipnotta söz konusu sekiz şairin ismini ilave etmiştir (s. 320-321).

Neşreden belirttiğine göre eserin nüshası iyi bir nüsha olmayıp müstensih de ilim ehlinde güvenilir biri değildir. Bu yüzden çok fazla hata bulunan nüshayı doğruya yakın bir şekilde ortaya koyabilmek için ilgili kaynaklara dayanan büyük bir çaba sarf etmek icap etmiştir.²³ Kanaatimizce naşir bu çabayı harcayarak eseri güzel bir şekilde ilim âleminin istifadesine sunmuştur.

Neşredilen nüshadan hareketle kitabın eleştirilecek yönleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Tertibinin düzensizliği. Tam olarak ne alfabetik, ne de kronolojik tertip uygulanmıştır. Bu yüzden kitapta aşırı denebilecek ölçüde tekrarlar görülmektedir. Hâlbuki belirli bir tertip gözetilmiş olsaydı, hem bu tekrarlar olmayacak, hem de kitaptan daha kolay istifade edilecekti.

b) Künyeler, nisbeler ve lâkaplara dair açıklamalarda standart bir şablon oluşturulmaması. Nisbelerin neye nispet olduğunun bazen belirtilip bazen belirtilmemesi, lakapların çoğunda verilmiş sebeplerinin açıklamaması, sanat ve meslek isimlerinden bazılarının izah edilmemesi gibi.

c) Fethinden itibaren Aynî'nin son yıllarına kadar Mısır'da va-

²³ Aynî, *Keşfu'l-Kınâ*, s. 593 (neşreden hâtimesi).

lilik ve kadılık yapan kişilerin isimlerini ihtiva eden listelerde bazı eksiklerin ve sıralarında karışıklığın vuku bulması.

d) Faideler kısmında hurafe türünden bazı bilgilere yer verilip onlara herhangi bir şekilde itiraz edilmemesi. Hâlbuki büyük bir tarihçi, fakih ve muhaddis sayılan Aynî, pekâlâ bunlara itiraz edip tenkitler yöneltebilir ve hurafe olduklarını ortaya koyabilirdi.

e) Üçüncü kısım olan 60. faidedeki eserlerin tertibinde belirli bir yönleme bağlı kalınmaması. Neşredene göre bu kısımda sırasıyla beş ayrı tertipten bahsedilebilir:²⁴

i) Tek bir konu altına girmeyen kitap ve müellif isimlerini hiçbir tertip gözetmeden sıralama.

ii) Müellifi Hanefî olan çeşitli eserlerin ve müelliflerinin isimlerini hiçbir tertip gözetmeden sıralama (araya Şafîî âlimlerin eserlerinin girdiği de olmuştur).

iii) Önceki tertip devam etmiş ama burada müelliflerin vefat tarihleri ilave edilmiştir.

iv) En büyük hacmi oluşturan yerde çeşitli ilimlere dair kitap isimleri müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanır. Yani az sayıda istisna olsa da burada kronolojik tertip uygulanmıştır. Hanefî âlimlerin kitaplarına önem verilmekle birlikte birçok mezhep, fırka ve meşrebe müntesip bilginlerin eserleri de zikredilir. Ayrıca müelliflerin madde başlığı dışındaki eserlerine işaret edilir, hatta bazılarının eser isimlerine dair geniş sayılabilecek listeler sunulur.

v) Burada tekrar hiçbir tertip gözetilmeden kitap ve müellif isimleri sıralanır, müelliflerin çoğunun Hanefî olması dikkat çeker. Son olarak Aynî yine herhangi bir tertip gözetmeden kendi eserlerinin listesini sunar, onların hacmini (kaç ciltten oluştuğunu) belirtmeye özen gösterir.

Bu kısımda tertibin dışında başka hatalar da görülür ki bunlar daha çok kitap isimlerindedir. Tek kitaba ait bir ismin iki kitap zannedildiği yerler olmuştur. Kitapta bu türden epeyce hata olduğu söylenebilir. Mesela *Câmiu'l-Usûl* sahibi İbnu'l-Esîr'in dört ciltlik *Tefsîr*'inden sonra Sa'lebî ve Zemahşerî'nin *Tefsîr*lerinden oluşturduğu *el-İnsâf fî'l-Cem'* beyne'l-Keşf ve'l-Keşşâf adlı kitabı zikre-

²⁴ Aynî, *Keşfu'l-Kındâ*, s. 29-30 (neşredenin girişi).

dilir (s. 515). Hâlbuki fark edileceği ve kaynaklardan görüleceği üzere burada aslında tek bir eser söz konusudur. Biyografi İbn Kesîr'den alınmıştır. O, sadece dört ciltlik *Tefşîr*'den bahseder (*el-Bidâye*, Beyrut, 1966, 13/65). Aynı adını başka bir kaynakta görüp onu farklı eser zannetmiş olabilir.

Veliyyuddîn el-İrâkî'nin (ö. 826, Diyâr-ı Mısriyye kadılığın-
dan azledildikten sonra) *el-Ahkâm* adlı kitabından bahsedip sonra onun *Sunen-i Ebî Dâvûd*'un şerhine dair büyük bir bölüm ve başka eserleri olduğunu söyler (s. 582). Oysa Sehâvî şöyle demiştir: Ebû Dâvûd'un *Sunen*'inin tertibinde ahkâma dair bir kitap telifine çalışarak ondan bazı bölümler yazmıştır (*Dav'*, 1/343). Bu izah-
tan Aynî'nin zikrettiği iki kitabın aslında tek eser olduğu anlaşıl-
maktadır.

Kimi zaman da bir kitabın yanlış müellife nispet edildiği gö-
rülür. Mesela *el-Muhtâr* ve şerhi *el-İhtiyâr* Mahmûd b. Mevdûd'e
nispet edilmiştir. Hâlbuki iki kitap da bu müellife değil oğ-
lu Abdullah'a aittir (s. 519). *Rumûzu'l-Kunûz* önce Seyfeddîn el-
Âmidî Mahmûd b. Merdûd'e (s. 103), sonra Seyfeddîn el-Âmidî
Alî b. Ebî Alî (Muhammed)'e nispet edilmiştir (s. 520). Herhâlde
Aynî, Seyfuddîn el-Âmidî'nin adını karıştırmıştır. Kitabın Alî b.
Ebî Alî'ye (ö. 631) ait olduğu görülür. Âmidî'nin ismindeki hatayı
müstensih de yapmış olabilir.

Sonuç

Keşfu'l-Kınâ'ın 177 sayfalık ilk kısmında sahabe neslinden itibaren
kişilerin meşhur oldukları kimlik bilgileri, 174 sayfalık ikinci kıs-
mında çok değişik konuda malumat ve 204 sayfalık üçüncü kıs-
mında da ilim dallarında telif edilmiş eserler ve müellifleri hakkın-
da bilgi verilmiştir. Dolayısıyla eserin genel olarak âlimlerin kim-
lik bilgileri ve ilimlerin literatürü, özel olarak da Hanefi âlimler ve
eserleri konularında faydalı bir kaynak olduğu, ancak *fevâid* kıs-
mında bulunan hurafe türünden bazı bilgilerin değerini düşürdü-
ğü söylenebilir.

Keşfu'l-Kınâ, telif asrının başlangıcından hicri dokuzuncu as-
rın ortalarına kadar değişik ilim dallarında yazılan eserlerin mü-
ellif isimleriyle birlikte geniş bir listesini sunması yönüyle önem

arz etmektedir. Bu yönüyle İbnu'n-Nedîm'in *Fihrist*'inden sonra telif edilmiş önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Öte yandan Taşköprizâde (ö. 968), Kâtib Çelebi (ö. 1067), Bağdatlı İsmail Paşa (1339) gibi sonraki bibliyografların zikretmediği bazı kitap isimlerinin bulunması dikkat çekicidir. Bunların ayrı bir çalışmada ele alınarak incelenmesi, kültür mirasımıza birtakım yeni eserlerin –ismin dahi olsa– katılmasını sağlayacak önemli bir hizmet olacaktır.

Keşfu'l-Kınâ' nispeten hacimli bir eser olup âlim biyografilerine dair önceki büyük hacimli kaynaklardan nadir ve faydalı bilgileri bir araya getirmiştir. Böyle bir çalışma, farklı ilim dallarında birçok kaynaktan araştırma yapmayı gerektirir. Büyük bir tarihçi, fakih ve muhaddis kabul edilen Aynî, ilgili kaynaklardan kitabına alacağı bilgileri seçim konusunda maharetini göstermiştir.

Muhtemelen yazma nüshanın müsvedde hâldeki bir asla dayanması kitabın eksik yönlerinin başında gelir. Ayrıca tertibinin özenli olmaması sebebiyle aşırı şekilde tekrarlar karşılaşılmaktadır. Yine bilgilerin az sayıda temel kaynaktan aynen nakledilmiş olması da biraz değerini düşürmektedir.

Prof. Dr. Mehmet Eren'in "*Keşfu'l-Kınâ': Âlimlerin Kimlik Bilgileri ve Bêdrüddîn el-Aynî'nin Biyografisi için Önemli bir Kaynak*"
İsimli Tebliğinin Müzakere Metni

Müzakereci: Prof. Dr. Mustafa Ertürk*

I. Şekil Yönünden

Tebliğ, makale ve kitapların şekil yönünden değerlendirilmesi belki değersiz, ya da gereksiz gibi gözükse de ilmi çalışmaların şekil ve muhteva yönünden birlikte değerlendirilmesi ilke ve kuralının ihmal edilmemesi gerektiği kanaatindeyim. Birini diğerine önceleme, öne alma ya da değer atfetme gibi bir değerlendirmeye ta-

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.